

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра публічного управління та адміністрування

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В
УКРАЇНІ»**

Студента 6 курсу, 13 групи,
спеціальності 281

«Публічне управління та
адміністрування»

спеціалізації

«Публічне управління та
адміністрування»

_____ (підпис студента)

Роздобудько

Віктор

Тарасович

Науковий керівник

доктор історичних наук,

професор

_____ (підпис керівника)

Ніколаєць

Катерина

Миколаївна

Гарант освітньої програми

доктор наук з державного

управління,

професор

_____ (підпис гаранта)

Орлова

Наталія

Сергіївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
1.1. Теоретичне обґрунтування доцільності пенсійного забезпечення	8
1.2. Наукові підходи до визначення структури пенсійного забезпечення	14
1.3. Моделі системи пенсійного забезпечення	21
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	
2.1. Нормативно-правове реформування системи пенсійного забезпечення	32
2.2. Державне забезпечення пенсійного захисту населення	40
2.3. Недержавне забезпечення пенсійного захисту населення	50
Висновки до розділу 2	57
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
3.1. Напрями реформування державного пенсійного забезпечення	58
3.2. Використання досвіду формування системи пенсійного забезпечення країн Східної Європи в Україні	67
Висновки до розділу 3	77
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фінансування витрат на виплату пенсій для різних верств населення має важливе значення для визначення структури державних фінансів. У процесі формування пенсійного забезпечення, як одного із аспектів соціальної політики, виокремилися солідарна та накопичувальна системи пенсійного забезпечення. Їх запровадження у державі залежить від ряду важливих факторів, головним з яких залишається економічна могутність. Можливість запровадження пенсійного забезпечення та визначення його обсягів залежить від економічного розвитку певної країни, традицій у стосунках між особами різних вікових категорій, ставленням населення до підприємницької діяльності, його середнього віку та рівня освіти, а також від масштабів та напрямів зовнішньої трудової міграції. Ці фактори визначають вік виходу на пенсію та специфіку її виплати.

У спадок від СРСР Україна отримала солідарну систему пенсійного забезпечення. Вона базувалася на порівняно стабільному екстенсивному розвитку радянської економіки із масштабним залученням фінансів від продажу енергоносіїв на світовому ринку. Екстенсивний характер радянської економіки та її залежність від світових цін на енергоносії визначали вразливість від зовнішніх чинників. Одним із надзвичайно важливих чинників, який робив неможливим безкінечно тривале існування радянської економічної моделі, була глобалізація та розвиток інформаційного суспільства. Тому розпад СРСР обумовлювався насамперед економічними причинами, а не був визначений виключно поразкою у «холодній війні». Саме економічні причини поставили на порядок денний проблему пенсійного забезпечення у країнах, що виникли на теренах колишнього СРСР. Непридатність радянської економічної моделі до функціонування в умовах становлення та розбудови ринкової економіки стала очевидною вже за короткий час. А на відміну від

Російської Федерації, яка за рахунок продажу енергоносіїв могла певний час утриматись від реформування системи пенсійного забезпечення, що негативно сприймалася у суспільстві, Україна після розпаду СРСР фактично відразу постала перед проблемою реформування пенсійного забезпечення. Економічні можливості України не дозволяли зберегти солідарну систему. Перехід до ринкової економіки виявив неспроможність України забезпечити достатні виплати пенсіонерам за збереження однорівневої моделі державного пенсійного страхування. Тому відбувся поступовий перехід до системи накопичувальної. Важливими кроками на шляху до неї була стабілізація фінансової системи, яка мала місце у середині 1990-х років і виявилася у запровадженні гривні, а також макроекономічна стабілізація початку 2000-х років. Негативний вплив справили фінансові кризи 1998 р. та 2008 р., анексія Російською Федерацією Криму та російсько-українська війна на Донбасі, одним із наслідків якої стала втрата Україною близько 20 % промислового потенціалу.

Економічна обумовленість переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення вимагає аналізу ефективності визначених державою заходів у цій сфері, висвітлення наслідків та прогнозування впливу на відтворення трудових ресурсів. Крім того, важливим видається визначення впливу демографічних чинників на окреслення пенсійного віку та розмірів мінімального пенсійного забезпечення. Поступове старіння населення Європи поставило на порядок денний не лише реформи пенсійного забезпечення, а й соціалізацію та працевлаштування осіб пенсійного віку, кількість яких поступово збільшується.

Важливим фактором, який обумовлює необхідність дослідження реформування системи пенсійного забезпечення, є також включення України до світового ринку праці. У цьому контексті важливо визначити масштаб впливу переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення на характер зовнішньої трудової міграції. Адже для багатьох зовнішніх трудових мігрантів основною мотивацією роботи поза межами

України залишає ся неможливість накопичення ресурсів для забезпечення старості.

Крім того, ефективність реформування системи пенсійного забезпечення є одним із показників ефективності нормативно-правового регулювання, роботи місцевих органів влади (у контексті адміністративно-територіальної реформи) та оцінки граничних показників соціальної соціальної солідарності населення, які визначають поріг так званого «соціального вибуху». Таким чином, дослідження реформування системи пенсійного забезпечення в Україні виступає важливим у контексті оцінки ефективності соціальної політики.

Проблеми пенсійного забезпечення знайшли висвітлення у працях відомих вітчизняних учених В. Т. Александров, О. Д. Василик, В. І. Грушко, Т. О. Дідковської, Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний Г. С. Ковальська, Н. В. Кузьминчук, Б. О. Надточій, Е. М. Лібанової, Пищуліна, О. П. Коваль, А. В. Федоренко, І.Я. Чугунов.

Мета написання дипломної роботи полягає у визначенні ефективності моделі переходу в Україні від солідарної до накопичувальної системи пенсійного забезпечення, прогнозуванні наслідків такого переходу та таргетуванні дій органів влади різного рівня у контексті здійснення соціальної політики держави.

Мета роботи може бути реалізована завдяки виконанню наступних **завдань**:

- вивчити стан дослідження проблеми зі здійсненням компаративного аналізу поглядів провідних економістів на формування систем пенсійного забезпечення;
- узагальнити досвід реформування систем пенсійного забезпечення у державах «загального добробуту» та перехідних економіках;
- визначити обґрунтованість реформування системи пенсійного забезпечення в Україні на основі аналізу регіональних та світових

тенденцій економічного розвитку, формування ринку робочої сили та міграційної політики;

- розробити прогнозну оцінку соціально-економічних наслідків реалізації реформи пенсійного забезпечення на основі аналізу даних, які обумовлюють розміри пенсій для різних категорій населення;

- запропонувати шляхи вдосконалення пенсійного забезпечення громадян України у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Об'єктом дослідження нормативно-правові акти та економічні відносини, пов'язані із реформуванням сфери пенсійного забезпечення в Україні.

Предметом дослідження є процес реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, закони функціонування економіки в умовах ринкових відносин, положення теорії соціального захисту населення, законодавчі акти та нормативні матеріали державних органів, матеріали та літературні джерела українських і закордонних вчених, які висвітлюють соціально-економічні особливості функціонування пенсійних систем. При вивченні та проведенні порівняльного аналізу наукових концепцій національних моделей соціального захисту та існуючих систем пенсійного забезпечення використано загальнонаукові методи дослідження, а саме: методи системного та порівняльного аналізу. Для узагальнення моделей пенсійних систем та досвіду реформування пенсійного забезпечення використано методи порівняння і узагальнення. Для обґрунтування необхідності реформування системи пенсійного забезпечення в Україні та розробки прогнозної оцінки соціально-економічних наслідків реформи пенсійного забезпечення використано логічне моделювання та логічний аналіз. Для зібрання та узагальнення статистичних даних, що пов'язують соціальні

параметри з розмірами пенсійних накопичень та виплат, використано системний, статистичний і порівняльний аналіз.

Інформаційну базу склали законодавчі й нормативні документи, наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, дані первинної статистичної звітності Пенсійного фонду та його регіональних відділень.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження було висвітлено в науковій статті на тему «Державне забезпечення пенсійного захисту населення», у збірнику наукових статей студентів «Управління і адміністрування»: зб. наук. ст. студ. ден. У 66 форми навч. – Київ : нац.торг.-екон. ун-т, 2018. – Ч. 2. – С. 413–418.

Структура роботи. Структуру дипломної роботи визначила мета та завдання дослідження. Робота об'ємом 78 сторінок, складається зі вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи магістра становить 92 сторінок друкованого тексту, включає 2 таблиці, 5 рисунків (схем та графіків), 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1 Теоретичне обґрунтування доцільності пенсійного забезпечення

Одним із найважливіших завдань нормального функціонування будь-якого суспільства є турбота про людей літнього віку. Сукупність різних форм забезпечення людей у старості або в разі втрати працездатності за рахунок коштів держави називається соціальним забезпеченням. Найважливішою його складовою є пенсійне забезпечення[5]. А.І. Якимів у монографії «Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні»[71. с. 36] визначає, що пенсія – це форма надання матеріальних благ непрацездатним громадянам з огляду на соціальний фактор. Функціональне призначення пенсійних виплат полягає не лише у наданні засобів для існування у випадку настання непрацездатності (хвороба, нещасний випадок, інвалідність, тощо), але й для підтримки певного рівня життя на період непрацездатності. Отже, соціальні виплати, а у першу чергу пенсії, мають подвійну природу.[35] По-перше, пенсія – це грошова винагорода, яка забезпечує достойний рівень життя громадян пенсійного віку і є еквівалентною до попередніх заробітків. Тобто до рівня доходів, які отримував громадянин протягом трудової діяльності. По-друге, пенсія – це грошова допомога в розмірі мінімального прожиткового мінімуму за рахунок державного бюджету для непрацездатних громадян (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Тлумачення дослідниками поняття «пенсійне забезпечення».[2]

Автор	Визначення
І. Берінцева	Система соціально-політичних та економічних відносин в рамках проведеної державою соціальної політики, які забезпечують соціальний захист громадян, котрі не мають можливості продовжувати свою трудову діяльність
Т.Дідковськ а	Забезпечення громадян у вигляді пенсій та соціальних послуг, яке надається із настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або у зв'язку з втратою працездатності чи втратою годувальника за рахунок коштів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування та Державного бюджету
А. Казанчан	Вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.
Б. Умурзаев	Сукупність економічних відносин з приводу виробництва і розподілу в грошовій формі частини новоствореного продукту, необхідного для задоволення потреб непрацездатних категорій населення суспільства
С. Єрошенков	Грошова форма матеріального забезпечення для людей, які стають непрацездатними в силу різних причин

Продовження табл. 1.1

О. Линдюк	Система матеріальної підтримки й обслуговування людей, які через об'єктивні причини не можуть мати належного доходу
С. Мельніков	Сукупність законодавчо визначених заходів, засобів та умов, створюваних та використовуваних державними та недержавними формаціями для досягнення інституційних цілей соціального захисту в частині пенсійного захисту населення.

На основі аналізу поданих трактувань можна зробити висновок, що пенсійне забезпечення – це державна система правових, економічних та організаційно-адміністративних заходів щодо захисту громадян внаслідок досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника. Саме за його допомогою забезпечуються (а не встановлюються) умови нарахування та виплати пенсій, беручи до уваги зроблені у період трудової діяльності обов'язкові чи добровільні пенсійні внески.

Інакше кажучи, пенсійне забезпечення – форма матеріального забезпечення громадян державою чи іншими суб'єктами господарювання у встановлених законом випадках. Підставами для пенсійного забезпечення є: досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, а для непрацездатних членів сім'ї годувальника – його смерть; для пенсійного забезпечення окремих категорій працівників – тривале виконання певної професійної діяльності [49].

Основна увага аналізу процесу пенсійного забезпечення акцентується на проблемі його розподілу. Виділимо два напрямки, а саме:

- пенсійне забезпечення формується на трудовій основі, а обсяги та умови пенсій повністю є залежними від заробітної плати працівника;
- пенсійне забезпечення будується на потребах непрацездатних громадян країни.[22]

В. Лопаков [20] в своїй праці наголошує на подвійності характеру пенсійного забезпечення, яка полягає в тому, що поряд із розподілом, залежно від обсягу та якості праці в минулому, відбувається також розподіл відповідно до потреб громадян, а пенсійне забезпечення містить в собі характер розподілу за витратами у процесі трудової діяльності у минулому.

З огляду на вищенаведене можна зазначити, що існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру:

- пенсія визначається, враховуючи обсяг та характер трудового внеску працівника;
- пенсія встановлюється при настанні ситуацій, що дають право на неї;
- пенсія встановлюється тільки в грошовій формі, як частина відкладеної заробітної плати, і виплачується конкретному громадянину;
- пенсія призначається довічно та переглядається тоді, коли надаються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності.

Сутність пенсійного забезпечення проявляється в різних аспектах: правовому, соціальному, економічному і фінансовому, зазначає О. Данилюк [11, с. 258] в своїх працях. З правової точки зору, пенсійне забезпечення є сукупністю законодавчих і підзаконних актів, які регулюють пенсійні відносини. Сутність соціального пенсійного забезпечення полягає у створенні системи захисту непрацездатної частини населення від соціальних ризиків. З огляду на економічний контекст пенсійне забезпечення визначається, як частина національного доходу, що використовується з метою утримання непрацездатного населення у разі настання вказаних вище страхових випадків. Фінансова складова пенсійного забезпечення полягає у формуванні відповідних державних і недержавних пенсійних фондів.

Т. Дідковська [12] розглядає пенсійне забезпечення у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні розглядається, як сукупність грошових відносин, спрямованих на формування та використання фінансових ресурсів соціального призначення та частини коштів бюджетів

різних рівнів бюджетної системи на відшкодування втрат у доходах громадян, які досягли непрацездатного віку або отримали інвалідність. Пенсійне забезпечення громадян у вузькому значенні є однією з форм пенсійного забезпечення в цілому, яке здійснюється за рахунок бюджетних коштів всім громадянам, які потребують допомоги, при отриманні статусу інваліду.

Одним з основних завдань пенсійного забезпечення є зменшення показників бідності в країні, зменшення економічної нерівності внаслідок розподілу доходів працюючого та непрацездатного населення, зменшення впливу економічних і демографічних ризиків, притаманних будь-якому суспільству.[23] При цьому, пенсійне забезпечення осіб похилого віку, як форма матеріального забезпечення державою чи іншими суб'єктами пенсійної системи є складовою реалізації конкретних моделей соціального захисту населення в цілому, і його реформування має обмеження, пов'язані з інституціональною основою політичної та економічної систем, рівнем загострення соціальних проблем і механізмами їх вирішення.[63]

Пенсійне забезпечення виконує дві основні функції, які характеризують його загальні риси: розподільну та відтворювальну. У процесі реалізації цих функцій необхідно погоджувати економічні інтереси працездатних і непрацездатних членів суспільства. До того ж, пенсійне забезпечення реалізує свої внутрішні, специфічні функції до яких належать: розрахунок тривалості трудового стажу працівника; облік і розподіл накопичувальних пенсійних внесків; оформлення виплати пенсій; зберігання та доставка грошових коштів тощо.

Враховуючи дане трактування функції пенсійного забезпечення, держава ухвалює законодавчі акти та будує свою політику, яка об'єктивно може регулювати соціальну систему в цілому, і пенсійну – зокрема, з метою забезпечення економічної стабільності в державі.

Інша особливість пенсійного забезпечення громадян – його вплив на процес відтворення робочої сили. Відбувається абсолютно природний

соціальний процес: покоління працівників, які досягли пенсійного віку, змінює наступне покоління молодих працівників, які володіють сучасними знаннями, навичками та професійними якостями. Якщо система пенсійного забезпечення ефективна, то стимулюється процес зміни поколінь. Якщо ж пенсійна система перенасичена проблемами, то цей процес проходить повільно. У зв'язку з цим в процесі розширеного відтворення робочої сили пенсійне забезпечення функціонує як реальна суспільна потреба. Його економічна та матеріальна база постійно поновлюється за рахунок зростання трудового потенціалу суспільства, що збільшує можливості суспільства розширити умови задоволення матеріальних потреб непрацездатного населення.

Отже, пенсійне забезпечення є комплексом законодавчих, економічних, соціальних і морально-психологічних гарантій особам похилого віку, завдяки яким створюються рівні умови для усіх членів суспільства, що забезпечують соціально прийнятну якість їх життя. З одного боку, пенсійне забезпечення є функціональною системою (система напрямків діяльності), з іншого – інституціональною (система інститутів, що її забезпечують).

1.2. Наукові підходи до визначення структури пенсійного забезпечення

Будь-яка цивілізована держава здійснює політику, спрямовану на підтримку незабезпечених громадян, створення системи соціального захисту, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві. Дж.Стігліц[53] писав, що завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення. Будь-яка пенсійна система – це могутній фактор, який впливає на економічну поведінку людини.

Основною категорією пенсійної системи є пенсії. В довідниковій літературі «пенсія» (лат. pensio – платні внесок, pendo – плачу) визначається як гарантована щомісячна грошова виплата, що надається громадянам після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років в окремих сферах трудової діяльності [62, с. 527]; грошове забезпечення, що видається громадянам щомісячно, у встановлених законом випадках (у разі старості, інвалідності та ін.), а також гроші, одержувані в рахунок такого забезпечення [9, с. 898].

Сутність поняття «пенсійна система», незважаючи на тривалість його використання, у вітчизняній науковій літературі трактується неоднозначно. Часто науковці розглядають це поняття як усталене і таке, що не потребує наукового опрацювання та деталізації його змістових характеристик, з чим не можна погодитися. Пенсійна система інтегрує в собі певні підсистеми. М.Б.Ріппа[51] в своїх наукових працях зазначає, що ця система є складним комплексом інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення [51]. Л.Г.Стожок[60],наголошував, що пенсійна система являє собою складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [51]. На підставі вивчення наукових підходів до визначення поняття «пенсія», «пенсійний», зокрема, М.Б.Ріппи[51], Л.Г.Стожок[60] та інших науковців, а також довідникової літератури, пенсійна система – складний комплексний багатокомпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні і правові інститути (підсистеми) для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості. Характерними рисами цієї системи є багатоелементність, ієрархічність, цілісність. Пенсійна

система за своєю структурою та змістом являє собою складний комплекс інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення працездатного населення. В більшості країнах вона включає кілька елементів: державну пенсійну систему, обов'язкову накопичувальну систему, професійні пенсійні та додаткові накопичувальні програми [11].

Для розробки ефективної моделі розвитку пенсійної системи необхідно виокремити основні її складові: соціальну пенсію, яка надається незалежно від наявності та величини трудового внеску після досягнення певного віку; трудову пенсію, яка призначається і виплачується відповідно до суми страхових внесків і трудового стажу; додаткову пенсію, яка забезпечується за рахунок додаткових внесків роботодавця та/або найманого працівника. Пенсійне забезпечення – це базова й одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства, оскільки воно безпосередньо стосується всіх його верств.

Розглянувши різні підходи до трактування поняття пенсійного забезпечення, найбільш виваженим можна вважати таке визначення: пенсійне забезпечення – це система матеріальної підтримки і обслуговування людей, які через об'єктивні причини не можуть мати належного доходу. Важливими завданнями пенсійного забезпечення є скорочення бідності і вирівнювання доходів населення, нейтралізація економічних, політичних і демографічних ризиків, з якими стикається будь-яка пенсійна система. Цілями системи пенсійного забезпечення є захист від бідності після настання пенсійного віку; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого звичайно становить певну суму, пропорційну сумі заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя внаслідок інфляції.

До основних інститутів соціального захисту осіб, які втратили працездатність переважно після досягнення пенсійного віку, належить

пенсійне страхування. Пенсійне страхування – одна з найважливіших гарантій соціального захисту, метою якого є підтримка матеріального добробуту громадян та їхніх сімей у разі виходу на пенсію за віком, інвалідністю чи в разі втрати годувальника. Пенсійне страхування виступає як сукупність особливих замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками з питань формування за рахунок грошових внесків цільового пенсійного фонду для надання грошової допомоги громадянам, які вийшли на пенсію, що характеризує його економічну сутність та зміст у суспільстві. Пенсійне страхування – це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності; одна з найважливіших основних форм соціального захисту, в основу якої покладено страховий метод, тобто внесення в особливі фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян [70, с. 58]. Пенсійне страхування є важливим механізмом, на якому базується державна система соціального захисту населення. Воно дає змогу справедливо й ефективно акумулювати і цілеспрямовано розподіляти фінансові ресурси, забезпечуючи належний матеріальний стан людей похилого віку та інших категорій непрацездатних з настанням відповідного ризику. Сутність пенсійного страхування полягає в перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими, з одного боку, і роботодавцями – з другого.

Беручи до уваги різні підходи науковців до визначення цього поняття, я можу трактувати пенсійне страхування, як інструмент державної системи соціального захисту населення, найважливішу соціальну гарантію стабільного розвитку суспільства, метод організації пенсійного забезпечення на страхових засадах, який базується на використанні пенсійних фондів, сформованих за рахунок страхових внесків, завданням

якого є забезпечення належного матеріального стану переважно людей похилого віку з настанням відповідного ризику.

Наразі цілісної теорії пенсійної системи не вироблено. Це негативно позначається на реалізації соціальної політики на всіх соціальних рівнях. Модель пенсійної системи має бути: цілісною, структурованою, динамічною, багатовимірною. Світова практика свідчить, що немає універсальних правил щодо формування та функціонування пенсійної системи, хоча конструктивні елементи цієї системи в багатьох країнах є ідентичними (базова, страхова та накопичувальна складові пенсії). Проте реальний зміст пенсійних інститутів (економічні і правові їх характеристики), структура і конфігурація (поєднання і взаємодоповнення) цих інструментів у кожній країні мають національний характер.

Пенсійна система відіграє велику роль у соціальному і суспільно-політичному житті держави, у фінансово-бюджетній системі країни, значно впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів у регіональному і галузевому аспектах, а також на стабільність усієї фінансової системи держави. Складність структури пенсійної системи потребує класифікації її форм. Це важливо як з теоретичного, так і з практичного погляду. Точніше можна класифікувати пенсійну систему не шляхом виокремлення її складових елементів, а за допомогою наступних чинників:

- а) категорія охопленого пенсійним забезпеченням населення;
- б) умови, необхідні для отримання права на пенсію;
- в) принципи і джерела фінансування.

Також можна виділити дві основні моделі пенсійної системи: універсальну (національну) систему пенсійного забезпечення і системи, побудовані за страховим принципом (страхові). Спосіб фінансового забезпечення є принциповим моментом, за яким розрізняються пенсійні системи. Пенсійні системи класифікують за такими критеріями:

- 1) організаційно-правовим становищем (державне та недержавне страхування);
- 2) юридичним статусом (обов'язкове страхування; добровільне страхування);
- 3) організаційними формами (професійне страхування; територіальне страхування; корпоративне страхування);
- 4) страховими ризиками (хвороба; старість, інвалідність, професійні захворювання тощо).

Побудова пенсійної системи має важливе значення, оскільки дає змогу встановлювати, як розподіляються ризики між складовими пенсійної системи. Перехід від системи фіксованих виплат до системи фіксованих внесків трансформує всю систему розподілу ризиків у фінансовому, соціальному і демографічному плані. З одного боку, знижується ризик для самої системи, а з другого – підвищується ризик для отримувачів пенсій. Вчені вважають, що системи з фіксованими внесками являють собою компроміс між високим рівнем накопичень, більш пізнім виходом на пенсію і низьким рівнем пенсійного забезпечення. Отже, нова соціальна політика трансформує основні принципи і дієвість пенсійних систем у такому вигляді, в якому вони були до 1991 р. Якщо у 1994 р. Світовим банком було запропоновано ідею пенсійної системи, що ґрунтується на трьох «стовпах», то в 2005 р. таких «стовпів» стало вже п'ять: базовий (нульовий), або універсальний рівень – фінансована за рахунок загальних податків соціальна мережа безпеки, метою якої є запобігання бідності; перший рівень – обов'язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат; другий – обов'язкова накопичувальна пенсійна система з визначеними внесками (або обов'язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень); третій – добровільні додаткові пенсійні заощадження, і четвертий – нефінансовий і неформальний рівень, має охоплювати ширший спектр соціальної політики, як-то підтримка осіб похилого віку їхніми сім'ями, забезпечення доступу до медичних та інших

послуг [74]. Отже, кількість складових пенсійної системи може бути різною, проте необхідний баланс між ними, формування кожної складової мають залежати від конкретних обставин і потреб [75]. Фахівці Світового банку наголошують на тому, що основними цілями пенсійної системи є забезпечення осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості.

Важливо зазначити, що в сучасних складних умовах, у яких перебуває українська пенсійна система, зростає значення держави, яка здатна забезпечити керованість цією системою. Незважаючи на посилення тиску світового ринку, впливовості наддержавних структур, єдиним претендентом на роль такого керуючого і координуючого центру залишається держава з її управлінськими важелями.[73] Пенсійна система має бути зрозумілою, привабливою і справедливою. Під успішністю її функціонування доцільно розуміти надання інститутом пенсійного забезпечення високого рівня виплат пенсіонерам. Зауважимо також, що формування моделей національних пенсійних систем є результатом суспільної згоди щодо принципів побудови, способів здійснення соціальної політики. Така згода складається під впливом економічних, культурних і національних традицій тієї чи іншої країни. Їзковою умовою організації будь-якої пенсійної системи є створення державою правової, організаційної та економічної бази, яка б забезпечувала ефективне функціонування пенсійної системи.

Таким чином, на основі аналізу сутності пенсійної системи розкрито зміст поняття «пенсійна система», сутність та роль пенсійної системи як складової соціального захисту населення та як суспільного інституту страхової системи, її основні цілі, структуру; удосконалено понятійно-категорійний апарат соціального захисту, зокрема узагальнено та конкретизовано з урахуванням особливостей пенсійної системи дефініцію поняття «пенсійна система»; доведено, що пенсійна система є важливою складовою соціального захисту. Саме через систему соціального захисту, в

тому числі і пенсійну, держава відповідає за долю, добробут кожного громадянина. Отже, узагальнюючи наукові підходи до визначення поняття «пенсійна система», доцільно запропонувати таке визначення цього поняття. Пенсійна система – це складний комплексний багатокомпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні і правові інститути (підсистеми), для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості.

1.3. Моделі системи пенсійного забезпечення

Вирішення питань, пов'язаних із побудовою національної пенсійної системи, яка буде повноцінно функціонувати у ХХІ ст., неможливе без аналізу існуючих пенсійних систем інших країн. Правовий статус базових пенсійних систем інших країн, їх фінансові механізми істотно відрізняються з причин різного рівня розвитку економіки, культурних традицій, менталітету населення. Трансформація пенсійної системи України передбачає переоцінку багатьох теоретичних постулатів, на основі яких була сформована та реалізована чинна модель пенсійної системи.

Дослідження такої моделі держави, практики формування та реалізації пенсійної політики дають змогу виокремити системні характеристики державно-управлінського впливу щодо забезпечення трансформації та визначення перспектив розвитку пенсійної системи. Завданням соціальної політики держави є перерозподіл грошових потоків з метою справедливого розподілу доходів громадян. Пенсійна система вбудована в економічну, соціальну та інші сфери суспільства, які існують нерозривно одна від одної. Тому розгляд пенсійної системи з точки зору будь-якої або декількох сфер не дає системного охоплення та бажаного ефекту.

У світовій практиці пенсійного забезпечення прийнято розглядати кілька основних моделей пенсійної системи. Всі вони засновані на

розподільчому чи накопичувальному принципам, мають специфічні особливості, які враховуються при розробці національних моделей пенсійного страхування. В основу розробленої класифікації моделей пенсійних систем було покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії. Моделі систематизовано на основі [14] та наведено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Класифікація моделей пенсійної системи[14]

Ознаки класифікації	Моделі	Різновиди моделей
Концепція створення	Розподільчі	Солідарні
	Накопичувальні	Страхові, капіталізовані
Централізація страхових ресурсів	Централізовані	
	Децентралізовані	
Структурна побудова	Державне пенсійне забезпечення	Пенсійні схеми зі встановленими виплатами
		Пенсійні схеми зі встановленими внесками
	Недержавне пенсійне забезпечення	Умовно-накопичувальні системи
		Додаткові пенсійні системи
Рівень розвитку економіки	Моделі країн із розвинутою економікою	Класична модель О.Бісмарка
		Модель В. Беверіджа

Продовження таблиці 1.3

		Приватно корпоративна модель
		Скандинавська модель
		Південно-європейська модель
	Моделі країн, що розвиваються	Радикально-накопичувальні
		Накопичувально-роподільні
	Постсоціалістичні країни	Чилійська модель
		Казахська модель
		Угорська модель
		Літвійська модель
	Польська модель	
Стратегії розвитку	Солідарні	
	Накопичувальні	
	Змішані	
Тип проведених реформ	Параметричні	Неструктурні
	Непараметричні	Структурні
	Змішані	
Моделі світового банку	Базовий рівень	
	Державна солідарна пенсійна система визначених виплат	
	Накопичувальна система з визначеними внесками	
	Добровільна участь громадян у накопичувальній системі	
	Фінансова та не фінансова підтримка людей похилого віку	

Існуючі пенсійні моделі класифікуються за ресурсами, централізацією, структурою, специфікою країн, стратегією, рівнем розвитку економіки, моделлю Світового банку, типом реформи тощо. Розподільна та накопичувальна системи є різнополюсними в різноманітті пенсійних систем, але між ними немає непереборного бар'єру. Вони можуть діяти паралельно, незалежно або доповнюючи одна одну. Основні види пенсій можуть бути гарантовані в межах обох систем, але кожна з них має свої переваги та недоліки. За джерелами фінансування Є. Четиркін виділив дві основні моделі пенсійних систем: бюджетні (не фондів) та страхові (фондові). Бюджетні пенсійні системи акумулюють кошти та розподіляють їх для поточних виплат пенсій. Для страхової моделі характерним є систематичне довгострокове накопичення коштів.

Розглядаючи історичні аспекти розвитку пенсійної системи, слід відзначити, що найбільш поширеною в країнах Європи є класифікація пенсійних систем, яка отримала закріплення в документах Європейської Комісії, згідно з якою на сьогодні панують чотири основні моделі: модель О.Бісмарка (континентальна); модель В.Бевериджа (англосаксонська); приватно корпоративна модель (шведська) та південно-європейська. Модель О.Бісмарка вперше була впроваджена у Німеччині в 1889 році та ґрунтувалася на принципах «солідарності поколінь»[7]. В її основі закладено механізм, центральною ланкою якого є інститут обов'язкового соціального страхування. Ним передбачено, що всі поточні платежі, які надійшли від працюючих громадян на потреби пенсійного забезпечення, відразу перерозподіляються на пенсії існуючим пенсіонерам. Цієї моделі сьогодні дотримуються багато розвинених країн. Система соціального забезпечення в ній упорядковується за професійними групами, гарантуючи пенсію працюючим громадянам, у залежності від виплачуваних ними внесків. Кількість базових режимів пенсійного забезпечення може суттєво відрізнитися в залежності від особливостей певної професійної групи та національних особливостей. У Німеччині існує 4 базових режими, в Італії –

більш 50, у Франції – більш 100 (наразі діють лише 26) [7]. Ця модель ґрунтується, як правило, на базовому режимі, що фінансується за рахунок внесків працюючих громадян, які пропорційно розподіляються між тими, що мають право на пенсію. В межах цієї моделі існують режими додаткового пенсійного забезпечення, побудовані за накопичувальним принципом, але вони не дуже розвинені. Модель О. Бісмарка використовують такі країни, як Австрія, Бельгія, Франція, Італія, Греція та ін. Їй притаманні такі чинники:

- питома вага заробітної плати в ВВП складає 45-50%;
- частка коштів на пенсійне страхування дорівнює 10-15% ВВП;
- частка додаткового договірного (недержавного) корпоративного пенсійного страхування складає 2-3% ВВП [26].

У середньому пенсія становить близько 70% від середнього розміру заробітної плати. Для середнього класу цих країн характерні високі накопичення пенсійних активів до настання пенсійного віку. Фахівці, зокрема Г. Назарова, відзначають низку негативних рис, притаманних цій моделі. Підкреслюється, що в ній присутній урівнюючий елемент, соціальне утриманство, зниження інтересу щодо заощаджень, а також – монополізм держави, яка маніпулює умовами надання пенсійних прав і розміром пенсій. Вирішувати цю проблему розвинені країни намагаються розвитком корпоративних програм і добровільних пенсійних планів.

Особливостями континентальної моделі є:

- професійно-трудова соціальна солідарність;
- договірність заробітної плати з метою подальшого заміщення втраченого заробітку, паритетність сплати страхових внесків роботодавцем і працівником;
- поєднання універсальної та диференційованої системи нарахування страхових внесків.

Ця модель ґрунтується на принципах пенсійного страхування та професійній солідарності, що передбачає створення страхових фондів,

якими на паритетних засадах управляють власники підприємств, організацій та установ та наймані робітники. Зазначена модель реалізується для малозабезпечених членів суспільства, що не можуть отримувати страхові пенсійні виплати за відсутністю страхового стажу, а пенсійне забезпечення реалізується через принцип соціальної допомоги, який спричинює модифікацію цієї моделі та збільшення частки бюджетного фінансування пенсійного забезпечення [25]. Модель У. Беверіджа була розроблена та впроваджена в Англії у 1942 році як система соціального захисту. Її основою є інститут державного пенсійного забезпечення.

Сьогодні модель У.Беверіджа використовується в таких країнах, як США, Канада, Великобританія, Голландія та інших. Основні її характерні риси:

- висока питома вага заробітної плати в ВВП (60-65%);
- частка коштів, що резервуються на обов'язкове пенсійне страхування, становить 12-14% від розміру заробітної плати, або 6-7% ВВП;
- додаткове договірне (недержавне) корпоративне пенсійне страхування становить 3-4% ВВП [26].

Середній рівень пенсійного забезпечення в цих країнах сягає 50% щодо відношення до середньої заробітної плати. Крім того, у середнього класу є досить високі особисті заощадження на майбутнє [52]. Запропонована В.Беверіджем[80] модель передбачає надання мінімального і заздалегідь обумовленого рівня пенсійних виплат всьому населенню, яке гарантоване державою. В рамках цієї системи відмінності між державами полягають в основному розмірі мінімальної пенсії. Фінансування системи здійснюється за рахунок введення спеціального податку («соціального», «пенсійного» і т.д.). Однак, оскільки базова пенсія не пов'язана з рівнем життя, досягнутим за період трудової діяльності, то поширення набули додаткові режими пенсійного забезпечення. У. Беверідж наголошував: «Держава дає хліб, а люди купують масло» [80].

Особливістю англосаксонської моделі є розподіл страхової відповідальності між державою, роботодавцем і працівником. Наприклад, розподільна (базова) пенсія гарантується державою та відповідає прожитковому мінімуму пенсіонера, страхова частина пенсійної виплати формується роботодавцем за частковою участю працівника в межах професійної системи страхування та спрямована на заміщення передпенсійного заробітку. Добровільне страхування дозволяє реалізувати індивідуальні можливості працівника щодо формування додаткової пенсійної виплати [24]. Англосаксонська модель базується на таких принципах [55]:

- універсальності: поширення системи пенсійного забезпечення на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат: стандартизованості способів розрахунку розміру та умов призначення пенсій;
- розподільної справедливості (саме національна, а не професійна солідарність).

Скандинавська модель соціального захисту – приватно-корпоративна характерна для Швеції, Данії, Фінляндії. Соціальний захист пенсіонерів у зазначених країнах трактується як законне право громадянина. У 1913 році в Швеції була введена нова модель пенсійної системи, яка стала першим у світі прикладом загального соціального страхування. Починаючи з 50-х років ХХ століття, Швеція об'єднала висловлені Отто фон Бісмарком і Уільямом Беверіджем ідеї у «всезагальну модель» соціального захисту [55]. «Всезагальна модель» або «модель стандартного захисту» надає підтримку всім без винятку громадянам. Рівень компенсації залежить від обсягів доходів отримувача. «Всезагальна модель» була також впроваджена в Норвегії та Фінляндії (соціальний захист у Данії був створений на основі моделі «основного захисту», який характеризується низьким рівнем виплат, не пов'язаних із обсягами доходів отримувача). Вирішальними кроками у

створенні шведської «загальної моделі» стало введення в 1948 році народної пенсії та доповнення її системою загальної пенсії (АТП) у 1960 році [56].

Отримання страхових виплат гарантується всім громадянам та не зумовлене виплатою страхових внесків і зайнятістю. Загалом, рівень соціальної захищеності, запропонований цією моделлю, достатньо високий, що досягається активною перерозподільною політикою, спрямованою на вирівнювання прибутків. Необхідною умовою функціонування цієї моделі є високоорганізоване суспільство, яке базується на основі відданості принципам суспільства добробуту. Фінансування системи соціального захисту, у тому числі і пенсій, у цій моделі здійснюється, здебільшого, за рахунок оподаткування, однак, певну роль відіграють і страхові внески підприємців та працівників. Донедавна, наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків. Однак, у 90-х роках ХХ ст. намітилася тенденція поступового зростання частки участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної плати. Така ж тенденція простежується і щодо підприємців, при цьому соціальні витрати держави скоротилися [29].

У приватно-корпоративній моделі пенсійне страхування є переважно сферою комерційної діяльності приватних компаній. У ній задіяні накопичувальні персоналізовані схеми збору соціально-страхових внесків недержавними пенсійними фондами та страховими компаніями. Крім внесків працюючих, джерелами коштів соціального страхування є страхові внески роботодавців, відсотки на капітал і рента [21]. Основний принцип цієї моделі – еквівалентність страхових внесків і пенсійних виплат. У своїй діяльності недержавні пенсійні фонди керуються лише інтересами надійності капіталовкладень і максимізації прибутку. Зазначена модель застосовується в США, країнах Латинської Америки, Португалії, Бельгії, Нідерландах, Фінляндії [21].

Південно-європейська модель соціального захисту використовується в Іспанії, Італії та Португалії. Тільки в останні десятиліття під впливом соціальних, економічних та структурних змін у цих державах були впроваджені зміни у пенсійних системах. Рівень соціальної захищеності в межах південно-європейської моделі є відносно низьким, а соціальний захист нерідко трактується як турбота родини. Тому ця модель, на думку О.Новікова, відіграє суттєву роль у соціальному захисті, а соціальна політика держави орієнтована на компенсацію втрат у доходах окремих категорій громадян і має переважно пасивний характер. Основною рисою цієї моделі є асиметрична структура соціальних витрат. В Італії це спостерігається в тому, що найбільшу частину соціальних видатків становить пенсійне забезпечення – 14,7% ВВП, при тому, що на середньоевропейському рівні це дорівнює 12,5%. На освіту, підтримку сім'ї, материнства та політику зайнятості витрачається близько 1% ВВП [56].

Чилійська модель пенсійної системи (або приватно-корпоративна модель) – це певний еталон при визначенні найкращого способу фінансування пенсій. Основу пенсійної системи Чилі становить інститут приватного пенсійного страхування. Під час правління А. Піночета в Чилі в 1981 році була проведена реформа пенсійної системи. При вирішенні питання щодо використання досвіду Чилі, необхідно враховувати, що ця реформа здійснювалася в умовах значного зростання економіки, що дозволило уряду забезпечити істотне фінансування пенсійної реформи. На той час припав період розвитку фондового ринку Чилі, що обумовило високий рівень рентабельності пенсійних фондів. Суттєвим фактором успіху реформи на думку П. Філіпчука [63] стала сприятлива демографічна обстановка.

Основною рисою пенсійної системи у Чилі є заміна набутих прав на пенсію за колишньою системою на гарантовану державою виплату і введення обов'язкового накопичувального страхування працівників в

декількох приватних конкуруючих компаніях. У Мексиці в рамках програми пенсійної реформи, здійсненої в 1998 році, держава вносить один «індексований» песо в день на кожен індивідуальний пенсійний рахунок в обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. Цим можна пояснити високий відсоток вкладників, що перевищує 75% у Мексиці в порівнянні з менш ніж 50% в Аргентині та Чилі [29].

Нова чилійська пенсійна система взагалі не містить у собі розподільного механізму. Накопичувальна система – не доповнення до розподільної системи, а основа всього фінансового забезпечення старості пересічного чилійця. У прямому сенсі держава взагалі не переймається його проблемами, хоча непрямим чином відіграє в організації пенсійної системи величезну роль. Найважливішою характерною рисою чилійської системи пенсійного страхування є її державне регулювання. Діючий механізм регулювання не призводить до монополізації акумулювання внесків, більше того, є значною перешкодою на шляху можливих зловживань.

Отже, функціонування пенсійних систем світу, великий досвід цих країн, можливо, не все, а окремі їх варіанти, можуть бути корисними для України під час проведення власної реформи або змін, яких вона так потребує.

Висновки до розділу 1:

1. Проаналізовано теоретичне обґрунтування доцільності пенсійного забезпечення. Досліджені основні підходи щодо визначення моделей формування пенсійних систем та тенденції їх розвитку. На підставі аналізу проблем розвитку пенсійної системи зроблено наступні висновки.

2. Доведено, що розвиток пенсійної системи, потребує державно-управлінського впливу, перш за все, на інституційну сферу діяльності. З позиції інституційного підходу інфраструктура пенсійної системи є

сукупністю державних і недержавних інституцій, основним видом діяльності яких постає забезпечення, збір, облік, адміністрування пенсійних внесків, управління пенсійними активами та здійснення виплат пенсій, а також – регулювання й нагляду у цій сфері.

3. Побудова національної пенсійної системи, яка буде повноцінно функціонувати в ХХІ ст., неможлива без аналізу існуючих пенсійних систем інших країн. Це спонукало здійснити класифікацію моделей пенсійних систем, в основу якої покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії, тип проведення реформ, дослідження Світового банку тощо.

4. Розвиток пенсійної системи, як перехід на більш досконалий та якісний рівень, характеризується багатоваріантністю та нелінійністю. Тому на процес розвитку пенсійних систем як у світі, так й в Україні впливають політичні, соціальні, економічні, бюджетні, організаційні, інституційні, методико-інформаційні, мотиваційні, демографічні, управлінські, правові, ідеологічні та морально-психологічні чинники.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

2.1. Нормативно-правове реформування системи пенсійного забезпечення

Пенсійне забезпечення є основною гарантією матеріального забезпечення непрацездатних громадян. Для непрацездатних осіб похилого віку фактично пенсія стає джерелом їх існування. Згідно з Конституцією України (ст. 46) рівень життя, який забезпечує пенсія, повинен бути не нижчий, ніж установлений законом прожитковий мінімум. Систему законодавства про пенсійне забезпечення становить сукупність нормативних актів, які приймають відповідні державні органи і які є загальнодержавними, мають правоустановчий (матеріальний чи процесуальний) характер та спрямовані на врегулювання як обов'язкового державного, так і добровільного недержавного пенсійного забезпечення.

Основним нормативно-правовим актом, який захищає конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні, є Конституція України. Згідно зі статтею 46 Конституції України [18] громадяни мають право на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Саме ця норма Конституції є правовою основою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, частиною якого є пенсійне страхування. Базовим законом у сфері загальнообов'язкового державного

пенсійного страхування як складової державного соціального страхування є Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР [33]. Саме цим законом визначено принципи та загальні правові, фінансові і організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Основним законом, що регулює питання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [42]. Закон містить 15 розділів і 113 статей, у яких уперше комплексно врегульовано всі питання, пов'язані з функціонуванням системи пенсійного страхування, – від визначення суб'єктів (учасників) цієї системи, їхніх прав та обов'язків, до порядку сплати страхових внесків, здійснення пенсійних виплат, механізму управління цією системою.

Важливим у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [42] є те, що вперше визначено поняття пенсійного законодавства та предмет його правового регулювання. Згідно зі статтею 4 цього закону законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, цього Закону, законів України «Про недержавне пенсійне забезпечення»[44], «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»[47], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»[46], міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Статтею 5 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [42] визначено коло

питань, які регулюються виключно цим законом, а саме: – принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; види пенсійних виплат; умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат; пенсійний вік чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на призначення пенсії за віком; мінімальний розмір пенсії за віком; порядок здійснення пенсійних виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням; порядок використання коштів Пенсійного фонду та накопичувальної системи пенсійного страхування; організація та порядок здійснення управління в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV передбачено застосування норм пенсійного законодавства, яке діяло раніше, зокрема Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 №1788-XII [45], який визначає умови та норми пенсійного забезпечення робітників та інших категорій працюючих осіб.

Спираючись на ст. 24 Конституції України, яка зазначає, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [18] можна дійти висновку, що всупереч цьому конституційному положенню в Україні існують привілеї в пенсійному забезпеченні для таких категорій осіб, як народні депутати, державні службовці, представники силових структур, митники, прокурори, судді. Однак 11 жовтня 2017 року вступив в дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII [41], який передбачає повну зміну принципів нарахування

пенсій, а саме: з 1.10.2017 року пенсійне забезпечення державних службовців, суддів, прокурорів, журналістів, осіб місцевого самоврядування, науковців, народних депутатів, працівників дипломатичної служби здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[40]. Тобто, починає запроваджуватися єдиний підхід до призначення трудових пенсій різним категоріям громадян.

Обов'язок держави щодо забезпечення літніх громадян полягає в тому, щоб змусити людей визначати такі потреби, а також створити умови, аби люди докладали власні зусилля для забезпечення в старості і не залежали від державної благодійності.[38]

Організація фінансування пенсійних витрат для різних верств населення має важливе значення в структурі державних фінансів. Система пенсійного обслуговування є складною і має різні форми фінансування. Крім державних установ у наданні послуг з мобілізації фінансових ресурсів і організації виплати пенсій беруть участь і недержавні юридичні особи.[1]

Практика розвитку пенсійного забезпечення виявила також доцільність використання обов'язкового і добровільного формування пенсійних фондів. В умовах недостатності фінансових ресурсів держава має забезпечити виплату громадянам мінімальних доходів із виходом на пенсію.

Пенсійним забезпеченням являється матеріальне забезпечення, яке надається з Пенсійного фонду України та Державного бюджету відповідно до встановлених державою правил особам пенсійного віку і непрацездатним громадянам, а також тим, які втратили годувальника з огляду на визнану суспільством об'єктивно існуючу необхідність надавати таким громадянам утримання за рахунок коштів, асигнованих на ці цілі державою. [31, с.180]

Це поняття є достатньо повним, так як визначає суб'єктів та об'єктів пенсійного забезпечення. Пенсійне забезпечення є основною складовою державної системи соціального захисту населення і безумовно, відображає

характерні ознаки цієї вищої системи, яка представляє собою систему взаємопов'язаних грошових фондів, органів та установ, суб'єктів забезпечення, видів забезпечення та правових актів.

На основі наведених визначень до основних характерних ознак пенсійного забезпечення належать:

- регулярні грошові платежі;
- кошти на виплату пенсій виділяються із спеціально створених для цього фондів;
- розмір пенсії визначається індивідуально для кожного громадянина;
- пенсії призначаються з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або з непрацездатністю громадянина чи втратою годувальника.

Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів (Рис.2.1.). Трирівнева пенсійна система дозволяє розподілити між трьома її складовими ризики пов'язані із змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків дозволяє зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що застраховує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію і є принципово важливим та вигідним для них. [2, с. 132]

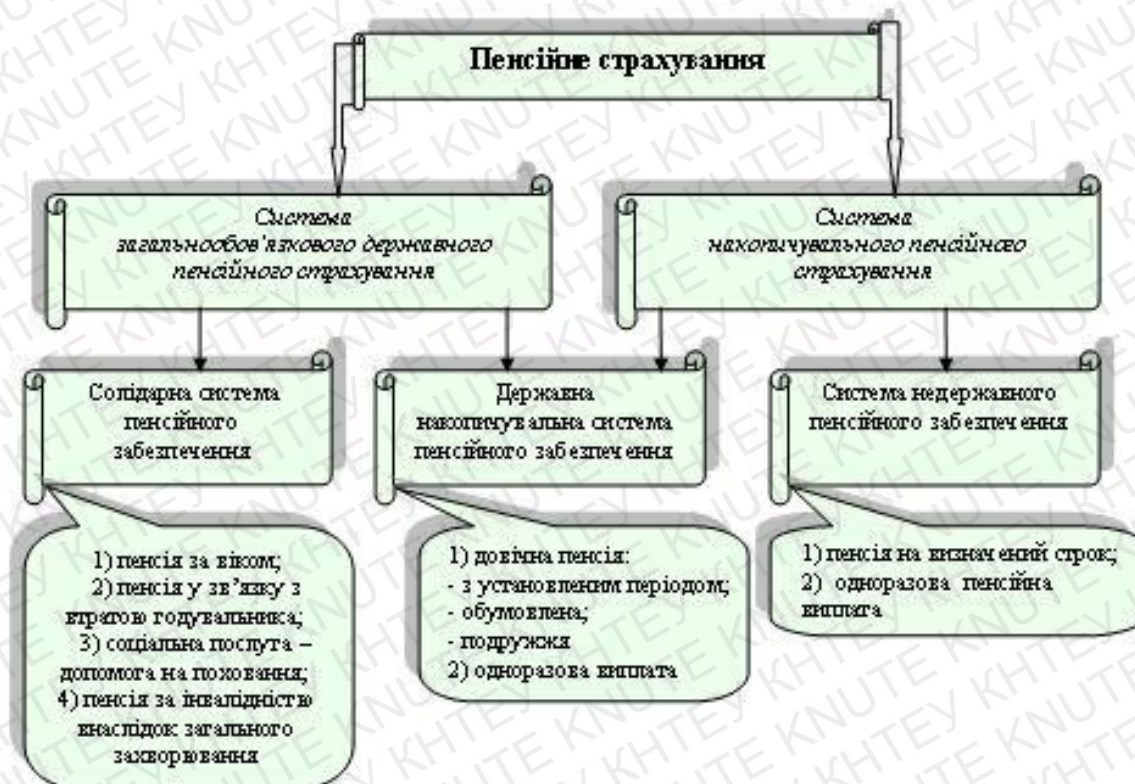

Рис. 2.1. Система пенсійного забезпечення України.[51]

Перші два рівні належать до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення. Громадяни України можуть бути учасниками одночасно різних рівнів пенсійної системи.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.

Солідарна пенсійна система передбачає забезпечення мінімальної та гарантованої пенсії, яка надається державою. Її метою є гарантування кожному громадянину отримувати мінімальний дохід після виходу на пенсію. Така система належить до соціального захисту. Кошти для фінансування пенсійних виплат мобілізуються до Пенсійного фонду України шляхом обов'язкових відрахувань від заробітної плати громадян.
[58]

Пенсія нараховується тільки за ті роки, коли працівник фактично сплачував пенсійні внески. Розрахунок величини пенсії проводиться не за трудовим, а за страховим стажем, тобто за період, коли громадянин виплачував обов'язкові платежі до Пенсійного фонду. У випадках, коли з тих чи інших причин пенсійні виплати громадянину не досягають прожиткового мінімуму, передбачається здійснення адресних виплат малозабезпеченим громадянам за рахунок коштів Державного бюджету.

Проте солідарна система забезпечує лише мінімальні виплати пенсіонерам. Як правило, вони досягають не більше 30–35% від середнього доходу працівника, що він одержував до виходу на пенсію.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. [15, с.97]

Для формування обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення створюється Накопичувальний пенсійний фонд. Це – цільовий позабюджетний фонд, що акумулює страхові внески застрахованих осіб, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках, з метою інвестування та одержання доходів на користь застрахованих осіб. Адміністративне управління Накопичувальним пенсійним фондом здійснює виконавча дирекція ПФУ, управління активами цього фонду проводять компанії з управління активами. Така компанія визначається Радою Накопичувального фонду за результатами тендеру. [54, с.38]

Джерелами формування коштів Накопичувального фонду є:

- страхові внески застрахованих осіб;
- інвестиційні доходи;
- суми від фінансових санкцій.

За рахунок коштів Накопичувального фонду забезпечуються такі виплати:

- довічна пенсія з установленим періодом, що підлягає виплаті протягом життя пенсіонера, але не менше 10 років з дня її призначення;
- довічна обумовлена пенсія, що виплачується протягом життя пенсіонера;
- довічна пенсія подружжя, яку виплачують протягом життя пенсіонера, а після його смерті – дружині;
- одноразова виплата, що надається у разі виїзду застрахованої особи за кордон, смерті до досягнення пенсійного віку та ін.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Третій рівень пенсійної системи, що формується в Україні може утворюватись роботодавцями, профспілками, об'єднаннями громадян та іншими суб'єктами. Найпоширенішими в іноземних країнах є пенсійні фонди, створені роботодавцями. Світовий досвід свідчить, що приватні пенсійні компанії нерідко виконують функції пенсійних фондів краще, ніж державні установи. [66, с.6]

Конкуренція між фондами, як правило, призводить до забезпечення ефективної пенсійної системи. З метою стимулювання розвитку недержавних пенсійних фондів передбачається прийняти пільговий податковий режим для проведення інвестування і розміщення пенсійних накопичень громадян.

Добровільне накопичення передбачає виключно добровільні внески громадян на індивідуальні пенсійні рахунки, що відкриваються у недержавних пенсійних компаніях. Такі внески вкладатимуться в цінні папери та інші фінансові активи (акції, державні облігації, ощадні

(депозитні) сертифікати комерційних банків та ін.). Після виходу на пенсію громадянин зможе одержати додаткові виплати з недержавних пенсійних фондів. Джерелами їх будуть внески громадян, а також ті доходи, які фонди одержують в процесі інвестиційної діяльності. [34, с.6]

Отже, на сьогодні система пенсійного забезпечення є важливою та необхідною ланкою економіки будь-якої держави. Завдяки їй забезпечується матеріальний захист населення за рахунок самих працівників, роботодавців та держави на випадок втрати працездатності.

2.2. Державне забезпечення пенсійного захисту населення

Державне пенсійне страхування є об'єктивною потребою сучасного суспільства, задовольнити яку в інший спосіб неможливо. Лише завдяки всеохоплюючому і загальнообов'язковому характеру можна повноцінно реалізувати захист непрацездатного населення. Оскільки право ухвалювати рішення щодо запровадження обов'язкових зборів належить виключно державі, то саме їй належить провідна роль в організації пенсійного страхування. Запровадження обов'язкового державного пенсійного страхування вимагає від держави створення певного механізму, який гарантуватиме захист інтересів усіх учасників.[6] Передбачається, що управління коштами загальнообов'язкового державного пенсійного страхування буде здійснюватися спільно державою та приватним сектором. Для інвестиційних компаній мають бути розроблені правила, що регламентують їх діяльність, а держава, у свою чергу, гарантує безпеку зберігання коштів шляхом контролю за діяльністю таких приватних компаній.

У ході пенсійної реформи зменшиться кількість пільгових пенсій, виникне зацікавленість зайнятого населення у власному матеріальному забезпеченні на старість чи у випадку непрацездатності, з'являться стимули до праці в офіційному, а не в тіньовому секторі економіки: чим більше

людей буде зайнято в легальному секторі, тим вищими будуть пенсійні та інші соціальні виплати.[53]

Загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:

1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб (включаючи юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування – фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент);

3) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

7) особи, обрані на виборні посади органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах МВС України;

9) працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформатизації, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби;

10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

14) один із непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом І групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

15) особи, які отримують допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю;

16) безробітні в період отримання допомоги у зв'язку з безробіттям.[4]

Станом на 1 січня 2018 року на обліку в Пенсійному фонді України перебувало 11 711,3 тис. пенсіонерів, що на 244,9 тис. осіб менше порівняно з 1 січня 2017 року. (рис. 2.1).[13]

Рис.2.2. Динаміка чисельності пенсіонерів, осіб.[28]

Із загальної чисельності пенсіонерів 7 345,5 тис. жінок (62,7%) та 4 365,8 тис. чоловіків (37,3 %). Середній розмір пенсії по Україні на 1 ічня 2018 р. становив 2 480,46 грн, проти 1 828,31 грн на 1 січня 2017 р., тобто зріс на 652,15 грн, або 35,7%. Мінімальна пенсія за віком зросла на 16,4% (з 1 247 грн на 01.01.2017 до 1 452 грн на 01.01.2018) (рис.2.2).[13]

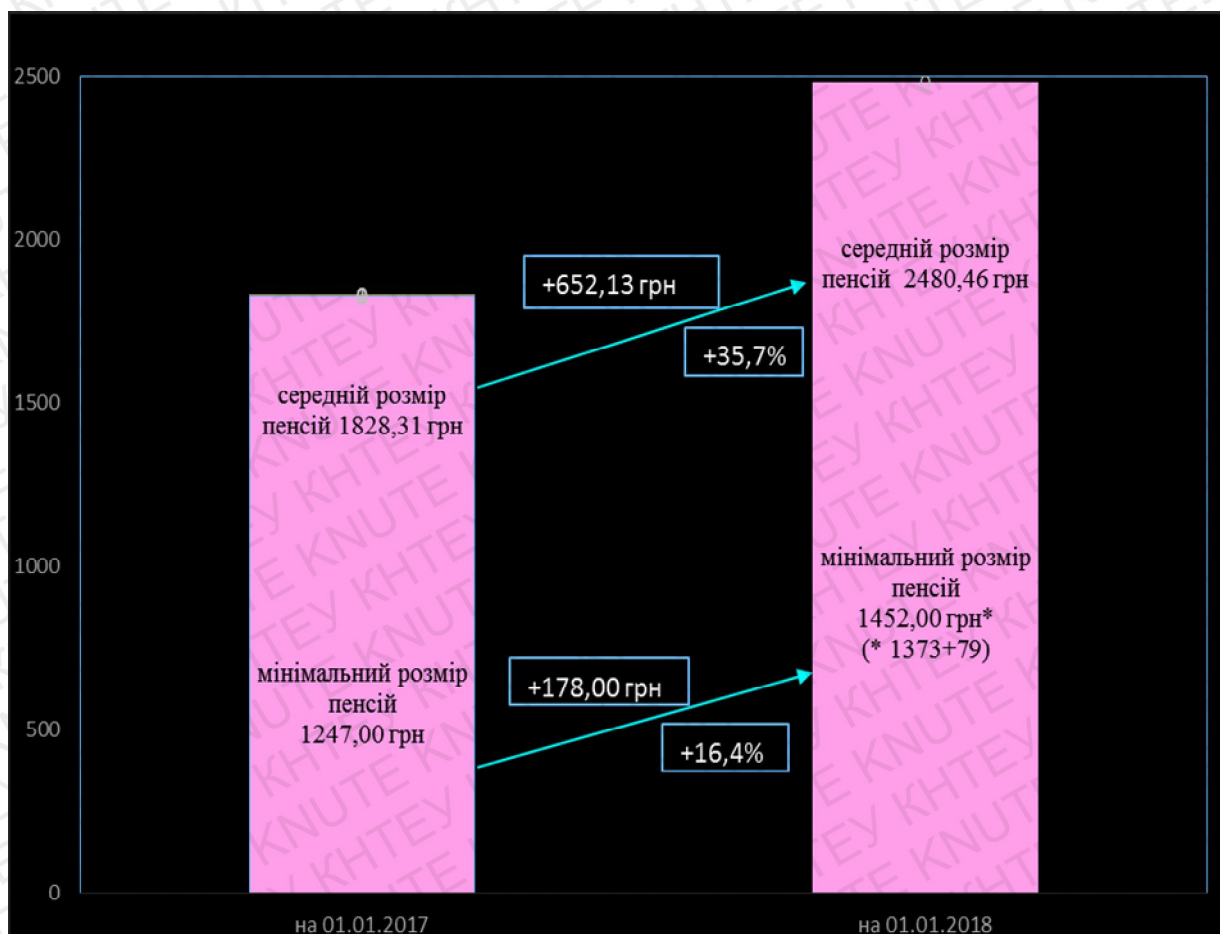

Рис.2.3. Динаміка середнього та мінімального розміру пенсійних виплат.[28]

У 2017 році відбулося збільшення питомої ваги власних коштів Пенсійного фонду у забезпеченні фінансування пенсійних виплат. Зокрема, питома вага коштів державного бюджету у забезпеченні середньої виплати скоротилася з 58,2% станом на 01.01.2017 року до 45,6% станом на 01.01.2018. Найбільша чисельність пенсіонерів отримують пенсії за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 10 497,2 тис. осіб, або 89,6% загальної чисельності пенсіонерів, із них – 8 915,6 тис. осіб, або 76,1% – отримують пенсію за віком. Середній розмір таких пенсій станом на 01.01.2018 становив 2 406,37 грн; за «військовим» законом 555,0 тис. осіб – 898,41 грн, за так званими спеціальними законами 113,7 тис. осіб – 4 747,76 грн.

За видами призначених пенсій чисельність пенсіонерів на 01.01.2018 розподілилась так:

- за віком – 8 915,6 тис. осіб;
- за інвалідністю – 1 399,4 тис. осіб;
- у разі втрати годувальника – 658,1 тис. осіб;
- за вислугу років – 646,0 тис. осіб;
- соціальні пенсії – 89,1 тис. осіб;
- довічне грошове утримання суддям у відставці – 3,1 тис. осіб.

За розмірами пенсій чисельність пенсіонерів розподілилась так (див. Додаток А).[28]

Протягом 2017 року збільшилася чисельність одержувачів пенсій через банківські установи, що уповноважені на здійснення пенсійних виплат. Так, якщо на 1 січня 2017 року їх кількість становила 6,9 млн осіб, або 58% загальної чисельності пенсіонерів, то на 1 січня 2018 року – 7 млн осіб, або 60%. Обсяг пенсійних виплат через поточні рахунки в банківських установах у 2017 році становив 182,9 млрд грн (63,8% видатків на пенсійні виплати), що на 25,4 млрд грн (16,2%) більше, ніж у попередньому році. Відповідно, економія коштів Пенсійного фонду зі сплати поштових послуг з виплати та доставки пенсій становила 309,9 млн гривень. 4,7 млн пенсіонерів (40%) одержують пенсійні виплати через поштові підприємства. Обсяг пенсійних виплат через поштові підприємства у 2017 році становив 103,8 млрд грн (36,2% видатків на пенсійні виплати), що на 11,3 млрд (12,3%) більше, ніж у попередньому році.

Правлінням Пенсійного фонду України затверджено Порядок обміну інформацією про відомості, що містять ознаки використання праці неоформлених працівників та порушень законодавства про працю, виявлені за результатами моніторингу інформації з Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.[27] За результатами проведеної роботи, у 2017 році легалізовано 99,5 тис. робочих місць. У результаті чого мобілізовано 120,2 млн грн ЄСВ.

Крім того, за матеріалами моніторингу надано інформацію:

- органам Державної служби України з питань праці – по 423,1 тис. страхувальників (у яких працює 4 141,4 тис. застрахованих осіб), що порушують законодавство про працю. За результатами реагування виявлені порушення у 4,0 тис. страхувальників по 166,7 тис. застрахованих осіб;
- органам Державної фіскальної служби України – по 126,0 тис. страхувальників, у яких працює 354,8 тис. застрахованих осіб. В результаті чого підтверджено порушення законодавчих вимог у 3,1 тис. страхувальників по 12,7 тис. застрахованих осіб.

За 2017 рік власні надходження Пенсійного фонду становили 158,9 млрд грн. Фактичні власні надходження менші за плановий показник на 3,1 млрд грн, або 98,1%. При цьому первісний план з надходження власних коштів виконано на 112,0%, або більше на 17,1 млрд грн.

За джерелами надходжень власні кошти розподілилися так:

- частина ЄСВ, розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – 154,3 млрд грн (97,1% суми власних коштів),
- інші власні надходження* – 4,6 млрд грн (2,9% суми власних коштів).

Загальна заборгованість із платежів до Пенсійного фонду станом на 1 січня 2018 року становила 21,0 млрд грн, у тому числі:

- заборгованість зі сплати ЄСВ – 8,7 млрд грн. (41,4% загальної суми боргу);
- з відшкодування пільгових пенсій – 10,7 млрд грн (50,9%);
- з відшкодування наукових пенсій – 0,1 млрд грн (0,5%);
- фінансових санкцій та пені – 0,5 млрд грн (2,4%);
- регресних вимог – 0,2 млрд грн (0,1%);
- недоїмка зі сплати страхових внесків попередніх періодів – 1,0 млрд грн (4,7%) (див. Додаток Б).[28]

5,4 млрд грн, або майже 26% із загальної суми заборгованості – це борги підприємств, які перебувають у різних процедурах банкрутства, та платників, у яких відсутні активи для звернення стягнення. Протягом 2017

року загальна заборгованість з платежів до Пенсійного фонду зросла на 2,1 млрд грн (11,1%), зокрема борг з відшкодування пільгових пенсій зріс на 1,0 млрд грн, зі сплати ЄСВ – на 1,2 млрд грн.

Основними причинами зростання заборгованості є:

- зростання заборгованості з заробітної плати;
- скрутний фінансовий стан державних підприємств;
- відсутність коштів на відшкодування пільгових пенсій.

Органами Фонду проводилась робота, спрямована на скорочення обсягів заборгованості з платежів. У 2017 році подано позовних заяв до суду про стягнення заборгованості на 3 322,6 млн грн. В органах державної виконавчої служби перебувало виконавчих документів про стягнення коштів в інтересах органів Пенсійного фонду України на суму 8 974,1 млн грн, стягнуто – 208,9 млн гривень. Загалом заходами стягнення, станом на 01.01.2018, охоплено боргу у сумі 11,9 млрд, або 96,8% усієї суми заборгованості. За 2017 рік погашено заборгованість з обов'язкових платежів до Пенсійного фонду на суму 398,2 млн гривень. [14]

У 2017 році Рахунковою палатою України проведено перевірку діяльності Пенсійного фонду України. Під час проведення Рахунковою палатою України перевірки були відзначені такі основні проблемні питання:

- зменшення надходжень до бюджету Пенсійного фонду у зв'язку зі зниженням розміру ЄСВ майже вдвічі;
- наявність невласливих видатків Пенсійного фонду, фінансування яких законодавчо покладено на органи Пенсійного фонду;
- законодавча неврегульованість питання щодо єдиних правил з призначення та перерахунку пенсій;
- зростання обсягів заборгованості зі сплати ЄСВ;
- наявність непогашеної позики (з єдиного казначейського рахунку) в сумі 48 млрд гривень.

Частина цих питань (звільнення Пенсійного фонду від невластивих йому видатків та запровадження єдиних правил призначення та перерахунку пенсій) врегульовано Законом України від 03.10.2017 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». Щодо інших питань (списання позики та погашення заборгованості) Пенсійним фондом розроблено відповідні законопроекти, які узгоджуються та опрацьовуються в установленому порядку.[8]

Загалом, аналіз державного забезпечення пенсійного захисту населення виявив ряд проблем, вирішення яких лежить у площині вдосконалення відповідного законодавства. Таке вдосконалення може бути забезпечене на основі запровадження дієвої системи пенсійних гарантій через посилення ефективності прожиткового мінімуму на основі узагальнених даних про рівень життя населення пенсійного віку, інституційної взаємодії уповноважених органів державної влади, інститутів громадянського суспільства з питань законодавчої регламентації права на пенсійне забезпечення. Важливим також видається ухвалення Пенсійного кодексу як одного із результатів втілення у життя пенсійної реформи. З метою забезпечення адекватної реакції владних органів на проблеми у сфері пенсійного забезпечення необхідним залишається постійний моніторинг дотримання законодавства про пенсійне забезпечення. Важливим це видається й враховуючи числені маніпуляції із нарахуванням пенсій у зв'язку із забезпеченням пенсіями мешканців територій, що тимчасово не контролюються українською владою. Частина тих, хто реально проживає на території ДНР/ЛНР, за рахунок реєстрації на підконтрольних територіях отримує пенсію хоча місцеві підприємці не сплачують ЄСВ. Крім того, певні маніпуляції із нарахуванням пенсії відзначалися й стосовно переселенців із Донбасу та Криму, і полягали у маніпуляціях із визначенням обсягів пенсійного забезпечення для цієї категорії громадян України.

2.3. Недержавне забезпечення пенсійного захисту населення

В Україні в цілому створені всі передумови для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Ухвалення 09 липня 2003 року законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» стало одним із найважливіших етапів здійснення пенсійної реформи в країні, оскільки забезпечило створення правових засад функціонування недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ), а також державного регулювання ринку фінансових послуг у сфері накопичувального пенсійного забезпечення.

Накопичення додаткової пенсії саме в таких фондах має певні переваги: вони не можуть зазнати процедури банкрутства, тобто не можуть бути ліквідованими, а мусять продовжувати виконувати свої зобов'язання перед громадянами за будь-яких обставин. Законодавство про недержавне пенсійне забезпечення складається із Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»[44], законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, законів України «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність»[39], «Про інститути спільного інвестування»[43], «Про цінні папери та фондовий ринок»[50], «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»[41], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»[49] та інших нормативно-правових актів. За період становлення ринку недержавного пенсійного забезпечення створено єдине правове поле щодо функціонування установ недержавного пенсійного забезпечення шляхом формування підзаконної нормативної бази у сфері регулювання діяльності установ недержавного пенсійного забезпечення. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» система недержавного пенсійного забезпечення – складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у

формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. До принципів, за якими здійснюється недержавне пенсійне забезпечення, належать:

- законодавче визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
- зацікавленість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб і об'єднаннями юридичних осіб;
- добровільна участь фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення і вибір виду пенсійної виплати;
- добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічна заінтересованість роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливість необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- рівноправність усіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;
- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав

учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;

- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду;
- гарантування фізичним особам реалізації наданих їм прав;
- цільове та ефективне використання пенсійних коштів;
- державне регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальність суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм законодавчих актів;
- державне регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляд за його здійсненням.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- 1) пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами НПФ і їх вкладниками;
- 2) страховими організаціями на підставі укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ;
- 3) банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів НПФ.

Станом на 30.06.2017 в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 64 недержавних пенсійних фонди (далі – НПФ) та 22 адміністратори НПФ (довідково: станом на 30.06.2016 у Державному реєстрі налічувалось 66 НПФ та 22 адміністратори). Згідно з даними Державного реєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України (Додаток В). Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 46, або 71,9% від загальної кількості зареєстрованих НПФ.[37]

Станом на 30.06.2017 адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 66,5 тис. шт. пенсійних контрактів, що більше на 9,6% (5,8 тис. шт.) порівняно зі станом на 30.06.2016.

Структура пенсійних контрактів станом на 30.06.2017:

- з вкладниками – фізичними особами – 59,0 тис. шт.;
- з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.;
- з вкладниками – юридичними особами – 7,4 тис. шт.

Збільшення кількості пенсійних контрактів пов'язане зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами. Так:

- порівняно зі станом на 30.06.2016 збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 30.06.2017 становило 10,9% (5,8 тис. шт.);
- порівняно зі станом на 30.06.2015 збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 30.06.2017 становило 21,1% (10,3 тис. шт.), зменшення кількості контрактів з юридичними особами становило 3,9% (0,3 тис. шт.).

Пенсійні контракти станом на 30.06.2017 укладено з 59,8 тисячею вкладників, з яких:

- юридичні особи – 2,3 тисячі, або 3,8% від загальної кількості вкладників;
- фізичні особи – 57,5 тисячі, або 96,2%.

Кількість вкладників станом на 30.06.2017 збільшилася порівняно з аналогічним періодом 2016 року на 9,3% (5,1 тис. вкладників) та станом на 30.06.2016 порівняно з аналогічним періодом 2015 року кількість вкладників

збільшилася на 8,7% (4,4 тис. вкладників). Збільшення кількості вкладників за період з 30.06.2016 по 30.06.2017 відбулося за рахунок збільшення кількості вкладників фізичних осіб на 9,7% .[3]

Станом на 30.06.2017 переважну більшість учасників НПФ становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 61,9%, та особи вікової групи від 50

до 60 років, що становили 26,9%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 9,4%, вікової групи до 25 років – 1,8% (Додаток Д).

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30.06.2017 становили 685,2 млн. грн., що на 18,1% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року (Рис.2.3), при цьому одноразові виплати зросли на 10,5%, пенсійні виплати на визначений строк – на 52,6%.[31]

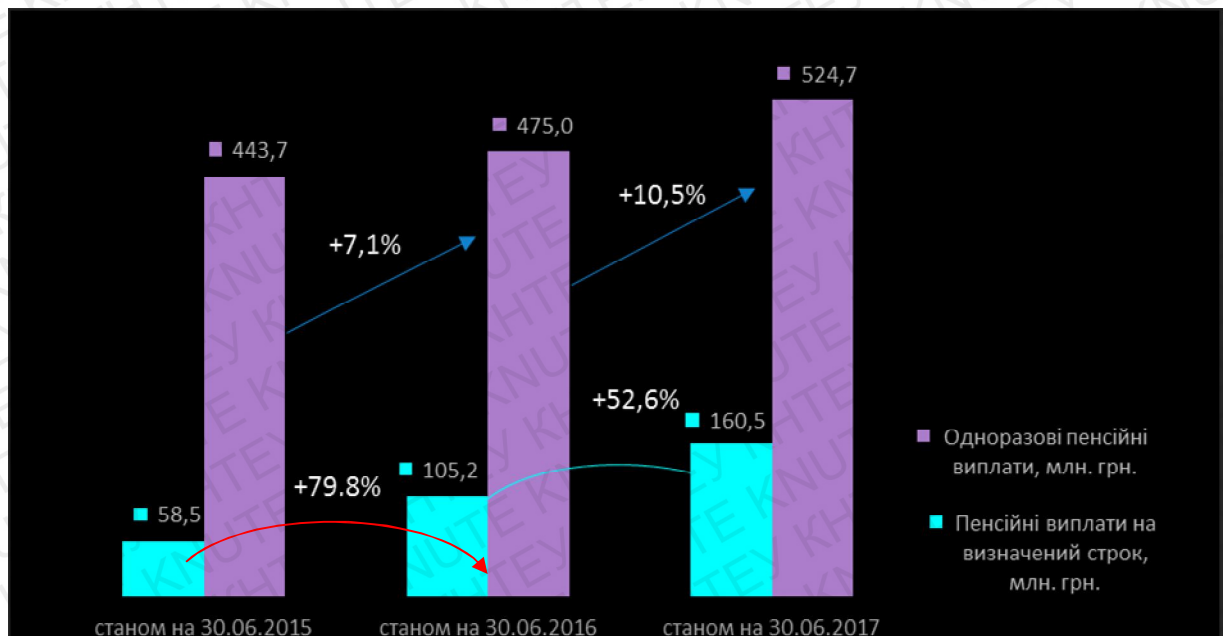

Рис.2.3. Динаміка пенсійних виплат станом на 2017рік. [34]

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.06.2017 було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 83,2 тисячі учасників, тобто 9,9% від загальної кількості учасників, які отримали/ отримують пенсійні виплати. Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/ отримує пенсійну виплату одноразово, станом на 30.06.2017 становив 6,6 тис. грн. (станом на 30.06.2016 – 6,3 тис. грн., станом на 30.06.2015 – 5,8 тис. грн.) та середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримав/ отримує пенсійну виплату на визначений строк, становив 40,2 тис. грн. (станом на 30.06.2016 – 28,3 тис. грн., станом на 30.06.2015 – 18,8 тис. грн.).

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески. Сума пенсійних внесків станом на 30.06.2017 становить 1 945,6 млн. грн., збільшившись протягом дванадцяти місяців на 5,3% (97,8 млн. грн.). Порівняно зі станом на 30.06.2015 сума пенсійних внесків станом на 30.06.2016 збільшилась на 0,1% (2,2 млн. грн.).[3]

У загальній сумі пенсійних внесків станом на 30.06.2017 основну частину, або 94,3%, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на які припадає 1 834,6 млн. грн.

На збільшення суми пенсійних внесків вплинуло:

- станом на 30.06.2017 збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 32,5% (27,0 млн. грн.) та суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 4,0% (70,7 млн. грн.);
- станом на 30.06.2016 збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 10,8% (8,1 млн. грн.), при цьому суми пенсійних внесків юридичних осіб зменшилися на 0,4% (6,6 млн. грн.).

Середній розмір пенсійного внеску за 6 місяців 2017 року на одного вкладника:

- юридичну особу та фізичну особу – підприємця становить 14 422,58 гривні;
- фізичну особу становить 303,27 гривні.

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.06.2017 становила 2 248,7 млн. грн., що на 12,4%, або на 248,4 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року та на 4,2%, або на 91,6 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2015 року.(Рис. 2.4)

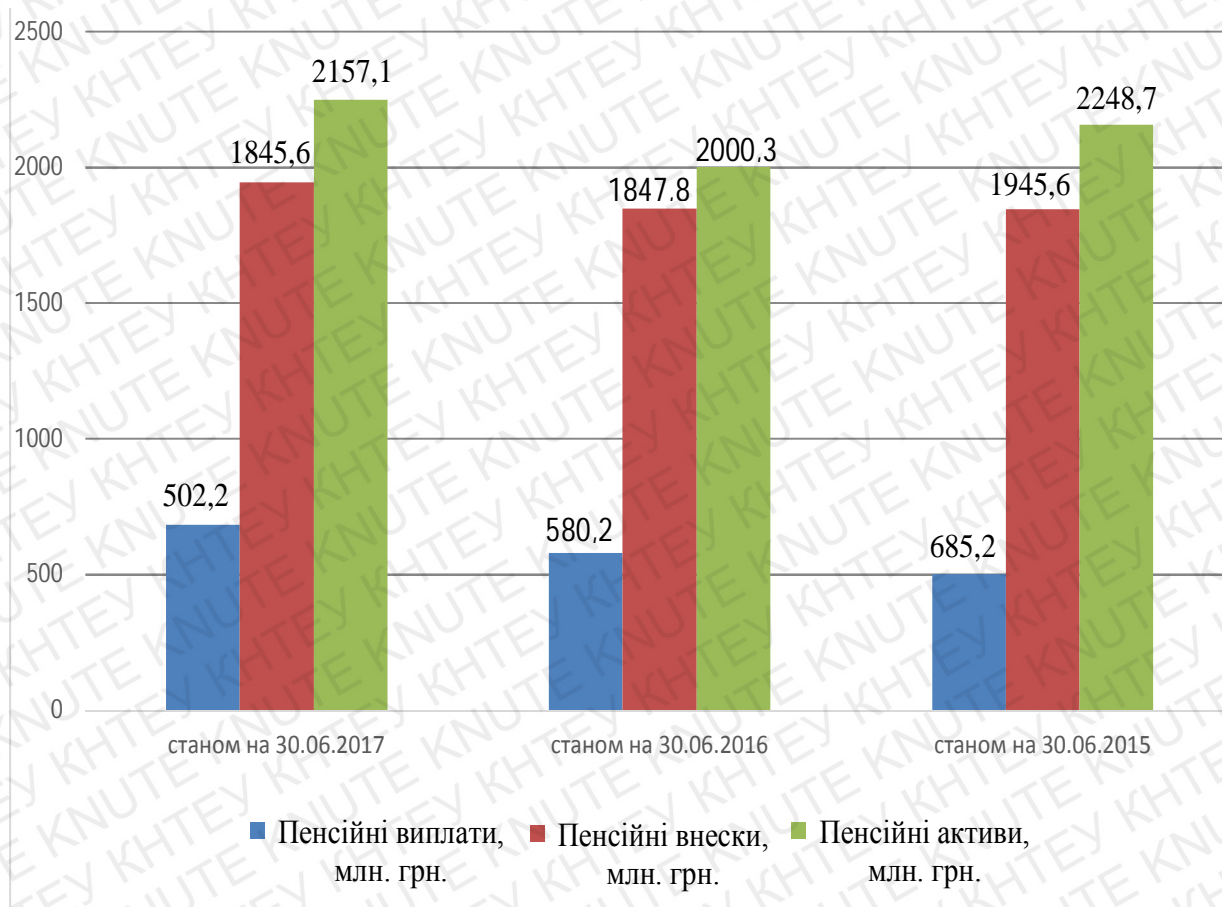

Рис.2.4. Динаміка основних показників системи НПЗ.[31]

Отже можна зробити висновок, що недержавне пенсійне забезпечення повинне стати невід'ємною складовою частиною пенсійної системи в Україні. Це пояснюється насамперед тим, що ефективне його функціонування дозволяє вирішити низку як соціальних так і економічних проблем. Окрім того, недержавне пенсійне забезпечення, як третій рівень пенсійної системи України, гармонійно доповнює перший та другий рівні, дозволяючи працюючому населенню самостійно формувати та накопичувати в необхідному розмірі заощадження на старість.

Висновки до розділу 2

1. Здійснено оцінку поточного стану пенсійної системи України та обґрунтовані державні заходи її підтримки на базі певного нормативно-

правового забезпечення. На підставі опрацьованих матеріалів можна зробити такі висновки.

2. Більшість нинішніх пенсіонерів отримують трудову пенсію по старості, яка виплачується з системи обов'язкового пенсійного страхування. Однак дана система не є збалансованою по страхових внесках і пенсійних виплатах. Вона не є власне страховою, так як включає в себе різні нестрахові виплати. При розвитку пенсійної системи спостерігається хвилеподібність, циклічність та взаємозалежність реформ в політичній, економічній, духовній та соціальній сферах. Всі ці негативні процеси в пенсійній системі розгортаються на тлі зростання демографічного навантаження на працездатне населення, невисоких заробітних плат для більшості зайнятого населення.

3. У сучасних умовах роль держави як суб'єкта пенсійної системи суттєво змінюється – звужується щодо безпосереднього управління пенсійним забезпеченням і одночасно зростає стосовно організаційно-правового регулювання всієї сукупності пенсійних відносин. Забезпечення адекватності пенсійної системи її соціальному призначенню постає як мета всіх інститутів системи державного управління. Особливої актуальності набуває виконання всіма суб'єктами пенсійної системи гарантованих державою соціальних зобов'язань, дотримання принципу соціальної справедливості.

Розділ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Напрями реформування державного пенсійного забезпечення

В Україні система пенсійного обслуговування перебуває на стадії трансформації. Перехід до ринкової економіки виявив неспроможність забезпечити достатні і надійні виплати пенсіонерам, використовуючи однорівневу модель державного пенсійного страхування. Адже нині середній розмір пенсії становить 30–35% від середньої заробітної плати. Реформування пенсійної системи має за мету збільшити величину пенсії до 65%. Організація пенсійного забезпечення, яке відповідає вимогам ринкової економіки – напевно, одна із найважливіших задач, яку необхідно вирішити в соціальній сфері. У промислово розвинутих країнах використовується багаторівневе пенсійне обслуговування, яке охоплює солідарну систему, обов'язкове накопичення та добровільне формування пенсійних коштів. Така структура має сприяти забезпеченню обов'язкового прожиткового мінімуму всім пенсіонерам, а також запровадженню гарантованих механізмів, за допомогою яких громадяни можуть заощаджувати кошти на старість.[16]

У пенсійному забезпеченні громадян України є ряд проблем, зокрема:

- низький рівень пенсійного забезпечення;
- майже відсутня диференціація розмірів пенсій;
- наявність значних переваг та пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій працівників при однаковому рівні відрахувань на пенсійне забезпечення;
- несвоєчасна сплата страхового збору (внесків) до Пенсійного фонду України, що зумовило заборгованість з виплати пенсій.

У пенсійному забезпеченні принцип страхування реалізується не повною мірою і по суті носить адміністративно-розподільний характер, не

забезпечує залежності розміру пенсії від розміру сплачених зборів (внесків). За рахунок страхових зборів (внесків) проводяться окремі види виплат, які не пов'язані з трудовим вкладом, не залежать від участі у фінансуванні пенсійного забезпечення і сприяють утвердженню утриманських настроїв.[77]

Не забезпечується взаємозв'язок між трудовою діяльністю працівника і розміром його пенсії, а також відсутня заінтересованість працівника у формуванні пенсійного бюджету.

На стан пенсійного забезпечення громадян України негативно впливають:

- демографічні процеси (старіння населення, зменшення працездатного населення), наслідками яких є збільшення чисельності отримувачів пенсій та зменшення платників страхових внесків;
- зменшення чисельності зайнятого населення;
- несприятливе співвідношення тривалості періоду сплати внесків на пенсійне забезпечення і періоду, протягом якого виплачується пенсія;
- зростання різного роду пільгових і прирівняних до них категорій пенсіонерів.[66]

Усі ці фактори зумовили необхідність проведення в Україні глибокого реформування пенсійного забезпечення, що ґрунтуватиметься на положеннях Конституції України (254к/96-ВР).

Основними завданнями реформування пенсійного забезпечення є: реалізація конституційних прав громадян на соціальний захист; запровадження дійової системи пенсійного страхування, що дасть можливість застрахованим громадянам після виходу на пенсію мати гарантований рівень доходів, що забезпечував би сталий рівень життя; впровадження принципу заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні при виході на пенсію; врахування результатів трудової діяльності кожного працівника при визначенні розміру пенсії шляхом встановлення залежності розміру пенсії від трудового вкладу

та страхового стажу; зменшення демографічного навантаження на фінансову основу пенсійного забезпечення; запровадження недержавного пенсійного забезпечення; переведення державного пільгового пенсійного забезпечення на професійно-галузевий рівень.[54]

Реалізація основних завдань реформування пенсійного забезпечення дасть змогу перейти до більш високих стандартів матеріального забезпечення пенсіонерів.

У процесі реформування пенсійного забезпечення здійснюватиметься перехід до пенсійного забезпечення на страховій основі із встановленням, зокрема, таких видів пенсій:

- трудової – за рахунок пенсійних страхових зборів (внесків), а для певних категорій працівників – за рахунок державного бюджету;
- соціальної – за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів;
- додаткової – за рахунок недержавного пенсійного страхування.

Основою пенсійного забезпечення будуть трудові пенсії. Пенсійне забезпечення в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування ґрунтуватиметься в основному на принципі солідарності з впровадженням часткової капіталізації обов'язкових страхових зборів (внесків) на персональних накопичувальних рахунках застрахованих осіб.

Джерелами фінансування пенсійного забезпечення передбачаються:

- страхові збори (внески) в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування - для виплати трудових пенсій;
- кошти Державного бюджету України – для виплати державних пенсій військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, державним службовцям, надбавок до пенсій та їх підвищень окремим категоріям громадян – ветеранам війни, жителям гірських населених пунктів, соціальних пенсій, державних дотацій при зарахуванні до трудового стажу періодів догляду за малолітніми дітьми, періодів проходження строкової військової служби тощо;
- кошти місцевих бюджетів – для виплати соціальних пенсій;

- кошти Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення – для виплати пенсій по інвалідності, на випадок втрати годувальника, за віком (до досягнення загальноновстановленого пенсійного віку), додаткових пенсій і надбавок до пенсій, які призначаються відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»[47] особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- добровільні збори (внески), а у випадках, передбачених законодавством, і обов'язкові збори (внески) фізичних та юридичних осіб до недержавних пенсійних фондів, доходи цих фондів – для виплати пенсій в межах накопичувальної системи загальнообов'язкового державного та додаткового недержавного пенсійного страхування.

Збори (внески) на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування сплачуватимуться працівниками і роботодавцями в частках, визначених Верховною Радою України. Розміри пенсійних страхових внесків встановлюватимуться Верховною Радою України щорічно.

Установлення відповідальності за несплату обов'язкових платежів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, обмеження розміру, доходу (заробітку), з якого справляються обов'язкові страхові збори (внески) до системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, а також пільги щодо оподаткування певної частини доходу (заробітку), спрямованої до накопичувальної системи обов'язкового та додаткового недержавного пенсійного страхування, запровадження персоніфікованого обліку цих платежів, залежність розміру пенсії від розмірів сплачених зборів (внесків) і тривалості періоду їх сплати сприятимуть збільшенню надходження коштів, легалізації доходів, скороченню неформальної зайнятості населення.

Управління пенсійним забезпеченням здійснюватиметься Пенсійним фондом України. Контроль за цільовим використанням коштів

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюватиметься Наглядовою радою, яка функціонуватиме на засадах соціального партнерства. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюватиме спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади. На першому етапі реформування пенсійного забезпечення залишається діючою система органів, що призначають і виплачують пенсії. Після запровадження персоніфікованого обліку платежів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування передбачається передати функції призначення і виплати трудових (страхових) пенсій Пенсійному фонду України.[10]

Призначення і виплату пенсій окремим категоріям громадян (військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та іншим) здійснюватимуть відповідні державні органи.

Передбачається створити чітку систему державного нагляду та контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів.

Правове забезпечення реформування пенсійної системи здійснюватиметься шляхом внесення змін і доповнень до законодавчих та інших нормативно-правових актів і прийняття актів законодавства про обов'язкове державне пенсійне страхування та про недержавні пенсійні фонди.

Запровадження багаторівневого пенсійного обслуговування має важливе значення для розвитку фінансової системи України. Перш за все, це зумовить помітні зміни ролі держави в організації пенсійного забезпечення. Створення недержавних пенсійних фондів забезпечить умови для формування конкурентного середовища на ринку пенсійних послуг.

Такі зміни надають ширші можливості громадянам у виборі більш раціональних способів використання пенсійних коштів. Розвиток обов'язкового та добровільного накопичення передбачає проведення активної інвестиційної діяльності фондами. А це сприятиме активізації

формування фондового ринку, розвитку фінансової інфраструктури, розширенню кредитних операцій, збільшенню обсягів заощаджень та іншим позитивним змінам в організації руху грошових коштів. Разом з тим, запровадження недержавного пенсійного страхування передбачає установа дієвого контролю з боку держави за операціями страхових компаній з метою попередження зловживань.

У процесі реформування пенсійної системи в Україні передбачається забезпечення довічних пенсійних виплат з негайним або відстроченим початком платежів. Використовуватимуться також пенсійні програми на визначений строк з негайним початком виплат. Пенсійні платежі будуть складатися з двох частин – мінімальної гарантованої суми та змінної частини, розміри якої залежать від частки страхового внеску та величини інвестиційного доходу, що одержує страховик. Починаючи з 2018 р., передбачається, що громадяни (за їх бажанням) можуть переводити свої пенсійні заощадження з Накопичувального фонду до недержавного пенсійного фонду.[19]

Послуги з недержавного пенсійного забезпечення можуть надаватися різними суб'єктами, такими як:

- недержавні пенсійні фонди;
- страхові організації, що проводять операції страхування довічної пенсії, ризику настання інвалідності або смерті;
- банківські установи, які укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків.

Надання пенсійних послуг здійснюється на основі добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати. Залучення коштів суб'єктами пенсійного забезпечення має здійснюватися з додержанням принципів цільового й ефективного використання. Важливим є положення про надання гарантій фізичним особам щодо реалізації їх прав у процесі виконання пенсійних програм. Державні органи управління здійснюють регулювання розміру

тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішень засновників. Вони не мають переслідувати мету одержувати прибуток для його подальшого розподілу між засновниками. Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів єдиним видом діяльності. Активи пенсійних фондів формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду та прибутку від інвестування пенсійних внесків.[74] Розрізняють такі види недержавних пенсійних фондів:

- відкриті пенсійні фонди;
- корпоративні пенсійні фонди;
- професійні пенсійні фонди;

Відкритий пенсійний фонд – це недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи. Засновниками відкритого фонду можуть бути будь-які юридичні особи, окрім тих, діяльність яких фінансується за рахунок Державного або місцевих бюджетів. Такі суб'єкти мають право на заснування пенсійного фонду тільки за умови, якщо це передбачено законами України або рішеннями місцевих рад.

Корпоративний пенсійний фонд – це такий фонд, засновником якого є юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців із залученням роботодавців-платників. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, що перебувають (або перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками і роботодавцями-платниками фонду. Роботодавець стає платником уже створеного фонду у випадках, коли укладено договір про участь його в роботі корпоративного фонду за умов визнання статуту фонду, внесення змін до колективного договору та повідомлення до Державної комісії регулювання ринків фінансових послуг України про свою участь у фонді.

Професійний пенсійний фонд – це недержавний пенсійний фонд, засновниками якого можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб (включаючи профспілки) або фізичні особи, пов'язані за видом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, пов'язані за видом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду.

Учасниками недержавного пенсійного фонду є фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески і які мають або набудуть права на одержання пенсійних виплат з такого фонду. Учасниками фондів можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у недержавному пенсійному фонді є добровільною, фізична особа одночасно може бути учасником кількох пенсійних фондів. Пенсійні виплати здійснюються учаснику фонду або його спадкоємцю. Вкладник – це особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника фонду. До вкладників належать: сам учасник фонду, подружжя, діти, батьки, роботодавці учасника або професійне об'єднання.

До складу активів пенсійних фондів входять:

- активи у грошових коштах;
- активи у цінних паперах;

Пенсійні активи фонду використовуються для проведення інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення.

Управління активами недержавного пенсійного фонду може здійснюватися такими особами:

- компанією з управління активами;
- банком (щодо активів створеного ним фонду);
- професійним адміністратором, який має ліцензію на проведення діяльності з активами.

Сукупний прибуток (збиток) від інвестування активів пенсійного фонду охоплює: прибуток (збиток) від операцій з активами; пасивні доходи, отримані на активи фонду (відсотки за депозитами в банках, доходи з цінних паперів тощо).

Контроль за діяльністю суб'єктів недержавного пенсійного страхування державними органами управління передбачає використання певних важелів. До них, зокрема, належать вимоги до мінімальних розмірів статутного капіталу та створення резервних фондів, обсяги та якість інвестицій, дохідність операцій компанії та ін.[17]

В Україні обмежують інвестиційну діяльність з активами пенсійного фонду такими вимогами:

- регулярні грошові платежі;
- заборона формування пенсійних активів за рахунок позик;
- встановлення меж щодо загальної вартості пенсійних активів, які утримуються на банківських депозитах та ощадних сертифікатах в обсязі 40%, а в зобов'язаннях одного банку – 10%;
- придбання цінних паперів одного емітента сумою не більшою 5% від загальної вартості пенсійних активів фонду (крім окремих видів державних цінних паперів);
- інвестування в облігації підприємств – резидентів України не більше 40% від загальної вартості пенсійних активів;

Отже, реформувати пенсійну систему необхідно за рахунок: реформування солідарної системи, створення накопичувальної системи, розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення. Солідарна система вже фінансово неспроможна забезпечити достатній рівень пенсій. Сумарних відрахувань недостатньо для утримання такого рівня пенсій. Тому необхідно долучити до цієї системи інші, недержавні організації. Також треба забезпечити фінансову стійкість і соціальну справедливість солідарної системи. Для цього необхідно забезпечити обов'язкове державне пенсійне страхування, встановити порядок визначення пенсій та обмежити

максимальні пенсії. Також необхідні економічні стимули для пізнішого виходу людей на пенсію. Існує необхідність створення нових фінансових інструментів, що забезпечуватимуть доходність пенсійних активів. Пенсійна реформа має підштовхнути людей до участі у недержавних пенсійних фондах, за допомогою інформаційно-роз'яснювальної роботи.

3.2. Використання досвіду формування системи пенсійного забезпечення країн Східної Європи в Україні

Сьогодні одне з основних завдань урядів постсоціалістичних країн полягає в створенні фінансово стабільної системи забезпечення пенсіонерів в умовах загальної тенденції до старіння населення. Системи пенсійного забезпечення, що дісталися в спадщину від епохи планової економіки, не працюють у ринкових умовах. За прогнозами фахівців, навантаження на традиційні солідарні системи пенсійного забезпечення, що зростає внаслідок збільшення тривалості життя і зниження рівня народжуваності, рано чи пізно поставить під загрозу економічний ріст.[38] Грег МакТаггарт, керівник проекту «Впровадження пенсійної реформи в Україні», у своїй праці «Досвід реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД порівняно з проведенням пенсійної реформи в Україні» досліджував досвід функціонування пенсійних систем в світі і неодноразово підкреслював, що будь-яка солідарна пенсійна система дуже залежить від демографічних ризиків. У більшості розвинених країн світу процес старіння супроводжується не тільки зниженням народжуваності, а й зменшенням смертності, і, як наслідок, збільшенням тривалості життя.

В Україні ж до останнього часу одночасно відбувалось зниження рівня народжуваності і підвищення рівня смертності. У зв'язку зі старінням населення і зростаючою фінансовою нестійкістю солідарних пенсійних систем в багатьох країнах, починаючи з 80-х років минулого століття, почали змінюватись деякі параметри пенсійних програм, запроваджуючи

схеми обов'язкових базових виплат, підвищуючи законодавчо встановлений вік виходу на пенсію, скорочуючи стимули і вигоди більш раннього виходу на пенсію, доповнюючи їх системами обов'язкових та добровільних пенсійних накопичень.

На початку 90-х років минулого століття Світовий банк розробив трирівневу модель пенсійної системи, спрямовану на попередження кризи старіння населення. Цю модель взяли за основу більшість країн, що розвиваються за ринковими принципами. Кожна країна має свою пенсійну систему, в якій у той чи інший спосіб переплітаються різні схеми, але фактично в усіх країнах є два основні елементи – обов'язкове й додаткове пенсійне забезпечення. Особливий інтерес для України представляє досвід країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), які після переходу до вільної ринкової демократії також постали перед проблемою неспроможності їхніх державних солідарних пенсійних систем функціонувати стабільно. Головним завданням їхніх пенсійних реформ стало створення недержавних пенсійних установ, які покликані інвестувати заощадження фізичних осіб для виплати їм майбутньої пенсії.[78]

Аналізуючи пенсійне забезпечення в зарубіжних країнах, виділимо два основні способи фінансування пенсійних систем: розподільний, при якому покриття поточних пенсійних витрат проводиться з поточних надходжень та накопичувальний, при якому створюється спеціальний фонд, що забезпечує всі пенсійні виплати в даний час і в майбутньому.

Пенсійне забезпечення засноване на розподільній пенсійній системі у більшості країн, де державний пенсійний фонд або інша відповідна державна організація акумулює грошові кошти, які використовуються тільки для поточних пенсійних виплат. Світовий досвід реформування пенсійних систем свідчить, що основною тенденцією є перехід до накопичувальної пенсійної системи, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій в розвиток економіки і отримання інвестиційних доходів для пенсіонерів.

Найскладнішим є питання вартості переходу до накопичувальної системи за рахунок необхідності відшкодування втрат пенсіонерам ресурсів, що відволікаються до накопичувальної пенсійної системи. За окремими підрахунками, вартість переходу складає від 120 до 160% ВВП.

Таким чином, жодну із систем сьогодні не можна визнати однозначно ефективною для досягнення основної мети пенсійної політики.

Процес реформування пенсійних систем у більшості розвинених країн розпочався у другій половині 1990-х рр. За недавніми підрахунками, у світі сьогодні створено та функціонує понад 250 різноманітних пенсійних систем з унікальним поєднанням елементів розподільної та накопичувальної моделей.

Більшість пострадянських країн мали на початку реформування пропорційну пенсійну систему, яка поглинала значну частину доходів бюджету. Соціалістичні пенсійні системи фінансувалися з відрахувань роботодавців в рамках державного бюджету, робітники не брали участі особисто у забезпеченні майбутньої пенсії. Спостерігався слабкий зв'язок між відрахуваннями і виплатами, які були елігаторними. Більший розмір мали лише пенсії робітників зі шкідливими умовами праці або привілейованих верств населення. Результатом проведених реформ в цих країнах стали консолідовані системи пенсійного забезпечення, в основу яких покладено фінансування майбутніх пенсій відповідно до рівнів, на які така система поділена. Консолідована пенсійна система західного зразку складається з трьох рівнів. Консолідовані програми пенсійного забезпечення є ключовим пунктом для сучасної економіки та економічної політики.

Постійно зростаючий демографічний тиск у поєднанні з потребою реформування застарілих, політично вразливих систем, актуалізують часткову приватизацію пенсійної системи та інвестування накопичених коштів у реальний та фінансовий сектор економіки. Досліджено досвід такого реформування в країнах пострадянського простору для виявлення

основних тенденцій, а також позитивних та негативних сторін реформування пенсійних систем. Першою країною посткомуністичного простору, що здійснила реформування системи пенсійного забезпечення, була Угорщина. З 1998 р. в країні діє трирівнева пенсійна система: перший – державний солідарний, другий та третій – приватні накопичувальні. Загальні відрахування складають 26,5%, з яких до другого рівня відраховується 8%. Участь у всіх рівнях є обов'язковою для новоприбулих на ринок праці. Для малозабезпечених громадян, які наприкінці трудового життя не мають достатніх доказів відрахування пенсійних внесків, діє «нульовий» рівень пенсійної систем, згідно з яким їм виплачується мінімальне забезпечення. Добровільне додаткове пенсійне страхування існує з 1994 р. [72].

Країни Прибалтики перейшли до обов'язкового консолідованого пенсійного забезпечення на початку 2000-х років. Першою реформувала пенсійну систему Латвія, коли солідарну пенсійну систему було замінено на консолідовану, яку частково приватизували у 2001 р. Загальний внесок на пенсійне забезпечення в країні становить 27,1% від загального доходу працівника. Відрахування до другого рівня поступово збільшувалися протягом 2001-2010 рр. з 2 до 10%. Участь у другому рівні стала обов'язковою для людей, що були молодші 30-ти років у липні 2001 р. Учасники мають змогу обирати між приватними та державними пенсійними фондами. Добровільний (третій) рівень в країні діє з 1998 р.

Естонія започаткувала трирівневу пенсійну систему у 2002 р. З 33% соціального внеску із заробітної плати, 20% направляються на фінансування пенсій. З них 4% – фінансування другого рівня, і додатково ще 2% – фінансування професійної пенсії («фонд робітників»). Участь у другому рівні пенсійного забезпечення обов'язкова для працівників 1983 р.н. та пізніше. Високою також є участь працюючого населення у третьому рівні – на сьогодні до нього залучено 55% працівників у віці 18-60 років. Щоб домогтися таких результатів, уряд країни використовував податкові

пільги та брав на себе адміністративні витрати на перехід від однієї системи до іншої. Добровільне додаткове пенсійне страхування існує з 1998 р. [76].

Відносно недавно відбулося реформування пенсійної системи Литви, де другий рівень пенсійного забезпечення було введено у 2004 р. Відрахування до пенсійної системи складає 25% сукупного заробітку, з яких 5,5% припадає на другий рівень. Особливістю пенсійної системи цієї країни є добровільна участь у другому рівні системи пенсійного забезпечення. Третій рівень функціонує з 2000 р. [73].

Пенсійна система Болгарії за будовою є типовою для країн Центральної та Східної Європи. Вона містить загальну схему соціального забезпечення на першому рівні, обов'язкові накопичувальні пенсійні фонди з визначеними внесками на другому рівні та добровільні плани індивідуального страхування на третьому. Перший рівень забезпечує основну пенсію, пов'язану з доходом, виплату якої здійснює державний адміністратор. Відрахування до першого рівня становлять 17% сукупного заробітку, 60% з яких сплачує роботодавець, а решту – працівник. Другий та третій рівень включає обов'язкове та добровільне пенсійне страхування. На другому рівні функціонує два типи пенсійних фондів:

- універсальні фонди з обов'язковою участю з визначеними виплатами, що були започатковані у 2002 р. для громадян, які народилися після 1959 р.;
- професійні пенсійні фонди з визначеними внесками, які призначені для спеціальних категорій працівників з важкими та небезпечними умовами праці, введені в 2000 р.

Третій рівень також представлений двома типами пенсійних фондів: приватні пенсійні фонди особистого страхування, яку діють з 1994 р., та професійні пенсійні фонди, що спеціалізуються на використанні корпоративних програм, які працюють з 2007 р. Характерною рисою болгарської пенсійної системи є високий рівень залучення працюючих громадян до накопичувальної складової пенсійної системи. Другим рівнем

охоплено 81% всіх працюючих, що перевищує аналогічний показник інших країн Східної Європи та посткомуністичного табору. Основна причина такої відмінності полягає в незначному тіньовому секторі економіки Болгарії. Відрахування до фондів другого рівня встановлені на рівні 5% сукупного заробітку, що розподіляють між роботодавцем та працівником у тому ж співвідношенні, що і для першого рівня. Відрахування до пенсійних фондів усіх рівнів звільнені від оподаткування так само, як й інвестиційні доходи таких фондів та пенсійні виплати з них. Інвестиції болгарських пенсійних фондів зосереджені переважно в реальному секторі економіки і лише 20% коштів обертається на фінансовому ринку країни. Активи, накопичені фондами другого та третього рівня, складають разом 4% від ВВП країни та стрімко зростають. Болгарія має найбільший серед посткомуністичних країн рівень залучення населення до третього рівня пенсійного страхування, яким охоплено близько 30% працюючих.

Ефективність діяльності пенсійних фондів Болгарії є вищою, ніж у більшості країн регіону. Правила здійснення інвестиційної діяльності приватними пенсійними фондами досить ліберальні, не обмежені лише внутрішніми інвестиціями. Практично немає обмеження щодо інвестицій у вітчизняні чи закордонні фінансові інструменти. Але, як і в пенсійних системах решти країн, які досліджено, встановлено обмеження щодо частки акцій в загальному інвестиційному портфелі, які не повинні перевищувати 35% від наявних у фонді активів. Пенсійними фондами керують спеціалізовані акціонерні товариства, що мають назву «Пенсійні страхові компанії» (ПСК), які є окремими від фондів юридичними особами. Кожна така ПСК може здійснювати управління одним фондом, інтереси якого він представляє перед третіми особами. Основними недоліками системи пенсійного забезпечення Болгарії є високі адміністративні витрати та значна кількість обмежень, що значно обмежують потенційну прибутковість, хоча одночасно роблять ризики системи менш ймовірними [74].

Більш детально проаналізуємо досвід реформування пенсійної системи Польщі, оскільки ця країна близька Україні геополітично та демографічно. Реформування системи пенсійного забезпечення стало результатом вимог Світового Банку, висунутих в 1994 р. Пропонувалося збалансувати перерозподіл коштів системи та встановити трирівневу структуру пенсійної системи. Під реформу підпадали громадяни, які на момент її введення (у 1999 р.) були молодшими 30 років, а громадянам віком 30 до 50 років надали право вибору, які відрахування здійснювати та яку пенсію отримувати в майбутньому. Зараз в країні діє трирівнева пенсійна система.

Участь у першому та другому рівні обов'язкова, а у третьому – добровільна. Стара пенсійна система зараз перетворена на перший рівень реформованої пенсійної системи. Цей рівень державний та функціонує на основі Pay-as-you-go. Він діє як перерозподільчий механізм та забезпечує мінімальне пенсійне забезпечення для всіх громадян. Другий рівень представлений громадськими пенсійними фондами, якими керують приватні інвестиційні компанії. У разі смерті вкладника його заощадження не втрачаються – одна половина направляє на виплати пенсії другому з подружжя, а інша спадкується рештою спадкоємців. Також в країні існує третій рівень пенсійного забезпечення, участь у якому реалізується через членство у фондах взаємного страхування, поліси страхування життя, а також інвестиції через приватні інвестиційні фонди. Всі фінансові установи системи пенсійного забезпечення позбавлені податкових пільг. Реформування системи почалося у 1999 р., але перші помітні результати можна спостерігати з листопада 2002 р., коли накопичені приватними пенсійними фондами активи склали 7,6 млрд доларів США, що складало 26,8% повної капіталізації Варшавської фондової біржі і 4,2% від ВВП Польщі у 2001 р., із тенденцією до щорічного збільшення на 2,8 млрд доларів США. Ринок пенсійних інвестицій олігопольний: два найбільші фонди контролюють більше половини ринку, а інші два за величиною – ще чверть. Незважаючи на стрімке накопичування коштів, функціонування

другого рівня не принесло очікуваних результатів. Протягом перших трьох років існування системи за рахунок фінансових операцій спостерігався валовий приріст капіталу на 17,2%, що не виправдало навіть песимістичних прогнозів адміністраторів фондів, та поступилося таким примітивним інвестиційним механізмам, як розміщення коштів на депозитних рахунках в банку, які при рівних умовах показували на 40% вищу прибутковість. Проте, заощадження коштів в пенсійних фондах має одну значну перевагу – вони захищають учасника від небезпеки втратити заощадження через банкрутство банку, шахрайство або форс-мажори фінансового ринку [74].

Функціонування другого рівня пенсійної системи Польщі протягом першого десятиліття виявило певні проблеми в організації її роботи, здебільшого пов'язаних з державним регулюванням системи пенсійного забезпечення:

1. Надзвичайно високі адміністративні витрати, пов'язані з неефективною організацією та територіальним розподілом, провокують нецільове використання коштів майбутніх пенсіонерів.

2. Жорсткі інвестиційні обмеження. З метою активізації внутрішнього ринку інвестицій, у Польщі встановлено ліміти щодо кожного виду інвестиційних активів. Так, на інвестиції в акції, що є потенційно найприбутковішим фінансовим інструментом в довгостроковій перспективі, діє обмеження 60%. При цьому, інвестиції в акції окремої компанії не повинні перевищувати 2%. Сукупні інвестиції за кордон не повинні перевищувати 5%.

3. Висока концентрація інвестицій на внутрішньому ринку. Невеликий розмір фондового ринку Польщі та стрімко зростаючі обсяги інвестицій пенсійних фондів призводять до складнощів інвестиційного менеджменту пенсійних фондів. Така ситуація може спровокувати «чилійський ефект», коли висока пропозиція інвестиційних коштів всередині країни спровокувала притік закордонних інвесторів, які перепродали свої активи пенсійним фондам за завищеними цінами.

4. Недосконала система збору та розподілу внесків учасників. Адмініструванням системи пенсійного забезпечення в Польщі займається спеціально створений державний Інститут соціального страхування, витрати якого тільки на розподіл коштів між першим та другим рівнем складають 0,83% від внесків. Невідпрацьований механізм обліку вкладів учасників призвів до того, через штрафні санкції з боку приватних пенсійних фондів борг Інституту соціального страхування склав близько 0,5% від загальної суми внесків.

5. Недосконала система обробки інформації про учасників. Через це близько 20% рахунків у фондах другого рівня не функціонують, проте адміністратори фондів витрачають кошти на їх обслуговування. Через високу насиченість внутрішнього інвестиційного ринку, високі адміністративні витрати та низьку дохідність у 2013 р. уряд країни прийняв рішення про вилучення частини капіталізованих коштів з фондів другого рівня пенсійного забезпечення та залучення їх до фінансування пенсій першого рівня, призупинивши тим самим подальше зміщення важелю фінансування майбутніх пенсій з державних на приватні джерела та взявши паузу для усунення недоліків, виявлених у процесі функціонування системи.

Незважаючи на певні відмінності в організації та функціонуванні приватних пенсійних систем, вони мають багато спільного, передусім - головну мету: забезпечення гідного добробуту населення у пенсійному віці та створенні інвестиційного ресурсу вітчизняної економіки. Україна використовує позитивний досвід європейських країн і будує свій економічний механізм пенсійного забезпечення, враховуючи такі основні підвалини: рівень життя, демографічну ситуацію, інвестиційну складову і пенсійну політику держави, враховуючи ресурси і можливості вітчизняної економіки та довготривалу перспективу. Для успішного здійснення реформування вітчизняної пенсійної системи потрібен час і вирішення таких важливих питань, як зростання виробництва, нарощування

фінансових можливостей пенсійної системи, розширення зайнятості працездатного населення, зменшення безробіття, підвищення заробітної плати, розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх юридичних і фізичних осіб. Ефективно працююча система недержавного пенсійного забезпечення є одночасно і істотним джерелом підтримки соціальних стандартів в Україні, і засобом накопичення внутрішніх інвестиційних ресурсів, дуже необхідних для прискореного розвитку національної економіки.

Висновки до розділу 3

Для розвитку пенсійної системи в сучасній Україні характерні непослідовність і циклічність, залежність від низької результативності реформ у політичній, економічній, духовній і соціальній сферах. Зростає демографічне навантаження на працездатне населення, негативний вплив справляють невисока для більшості зайнятого населення заробітна плата, великі обсяги тіньових виплат. Система обов'язкового пенсійного страхування не є збалансованою між страховими внесками й пенсійними виплатами. У результаті реформування в Україні має бути створена така пенсійна система, що буде відповідати основним принципам побудови пенсійних систем країн ЄС та таким вимогам: по-перше, вона має поєднувати ефективність і економічну самодостатність із соціальною орієнтованістю; по-друге, раціонально поєднувати розподільні і накопичувальні елементи; по-третє, формувати відповідальне і мотивоване ставлення працівників і роботодавців до накопичення коштів для фінансування майбутніх пенсій. Роль держави полягає у створенні організаційно-правових основ надійного функціонування системи, накопичення працездатним населенням власних пенсійних заощаджень, гарантуванні їх збереження.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В результаті дослідження процесу реформування системи пенсійного забезпечення в Україні, можна зробити ряд висновків.

- Пенсійне забезпечення є комплексом законодавчих, економічних, соціальних і морально-психологічних гарантій особам похилого віку, завдяки яким створюються рівні умови для усіх членів суспільства, що забезпечують соціально прийнятну якість їх життя. З одного боку, пенсійне забезпечення є функціональною системою (система напрямків діяльності), з іншого – інституціональною (система інститутів, що її забезпечують).

- На основі аналізу сутності пенсійної системи розкрито зміст поняття «пенсійна система», сутність та роль пенсійної системи як складової соціального захисту населення та як суспільного інституту страхової системи, її основні цілі, структуру; удосконалено понятійно-категорійний апарат соціального захисту, зокрема узагальнено та конкретизовано з урахуванням особливостей пенсійної системи дефініцію поняття «пенсійна система»; доведено, що пенсійна система є важливою складовою соціального захисту. Саме через систему соціального захисту, в тому числі і пенсійну, держава відповідає за долю, добробут кожного громадянина. Узагальнюючи наукові підходи до визначення поняття «пенсійна система», доцільно запропонувати таке визначення цього поняття. Пенсійна система – це складний комплексний багатокomпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні і правові інститути (підсистеми), для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості.

- Побудова національної пенсійної системи, яка буде повноцінно функціонувати в XXI ст., неможлива без аналізу існуючих пенсійних систем інших країн. Це спонукало здійснити класифікацію моделей

пенсійних систем, в основу якої покладено такі ознаки: концепція створення, рівень централізації фінансових ресурсів, рівень розвитку економіки, цілі, метод фінансування, вид інституту соціального захисту, джерела фінансування, стратегії, тип проведення реформ, дослідження Світового банку тощо.

- У сучасних умовах роль держави як суб'єкта пенсійної системи суттєво змінюється – звужується щодо безпосереднього управління пенсійним забезпеченням і одночасно зростає стосовно організаційно-правового регулювання всієї сукупності пенсійних відносин. Забезпечення адекватності пенсійної системи її соціальному призначенню постає як мета всіх інститутів системи державного управління. Особливої актуальності набуває виконання всіма суб'єктами пенсійної системи гарантованих державою соціальних зобов'язань, дотримання принципу соціальної справедливості.

- Аналіз державного забезпечення пенсійного захисту населення виявив ряд проблем, вирішення яких лежить у площині вдосконалення відповідного законодавства. Таке вдосконалення може бути забезпечене на основі запровадження дієвої системи пенсійних гарантій через посилення ефективності прожиткового мінімуму на основі узагальнених даних про рівень життя населення пенсійного віку, інституційної взаємодії уповноважених органів державної влади, інститутів громадянського суспільства з питань законодавчої регламентації права на пенсійне забезпечення. Важливим також видається ухвалення Пенсійного кодексу як одного із результатів втілення у життя пенсійної реформи. З метою забезпечення адекватної реакції владних органів на проблеми у сфері пенсійного забезпечення необхідним залишається постійний моніторинг дотримання законодавства про пенсійне забезпечення.

- Аналізуючи недержавне пенсійне забезпечення можна зробити висновок, що воно повинно стати невід'ємною складовою частиною пенсійної системи в Україні. Це пояснюється насамперед тим, що

ефективне його функціонування дозволяє вирішити низку як соціальних так і економічних проблем. Окрім того, недержавне пенсійне забезпечення, як третій рівень пенсійної системи України, гармонійно доповнює перший та другий рівні, дозволяючи працюючому населенню самостійно формувати та накопичувати в необхідному розмірі заощадження на старість.

- Реформувати пенсійну систему необхідно за рахунок: реформування солідарної системи, створення накопичувальної системи, розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення. Солідарна система вже фінансово неспроможна забезпечити достатній рівень пенсій. Сумарних відрахувань недостатньо для утримання такого рівня пенсій. Тому необхідно долучити до цієї системи інші, недержавні організації. Також треба забезпечити фінансову стійкість і соціальну справедливість солідарної системи. Для цього необхідно забезпечити обов'язкове державне пенсійне страхування, встановити порядок визначення пенсій та обмежити максимальні пенсії. Існує необхідність створення нових фінансових інструментів, що забезпечуватимуть доходність пенсійних активів. Пенсійна реформа має підштовхнути людей до участі у недержавних пенсійних фондах, за допомогою інформаційно-роз'яснювальної роботи.

- У результаті реформування в Україні має бути створена така пенсійна система, що буде відповідати основним принципам побудови пенсійних систем країн ЄС та таким вимогам: по-перше, вона має поєднувати ефективність і економічну самодостатність із соціальною орієнтованістю; по-друге, раціонально поєднувати розподільні і накопичувальні елементи; по-третє, формувати відповідальне і мотивоване ставлення працівників і роботодавців до накопичення коштів для фінансування майбутніх пенсій. Роль держави полягає у створенні організаційно-правових основ надійного функціонування системи, накопичення працездатним населенням власних пенсійних заощаджень, гарантуванні їх збереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект / В. В. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2011. – 280 с.
2. Андрусенко Н. Реформування пенсійної системи: ризики і загрози / Н. Андрусенко // Праця і зарплата. – 2012. – № 20. – 3 с.
3. Баланс та Звіт про фінансові результати за 2017 рік. URL: http://pf.kinto.com/img/forall/2018/SS_2017_balans.pdf
4. Баранова Н. Оцінка системи соціального забезпечення в Україні у 2008-2009 роках: відповідь на кризу та майбутні реформи / Н. Баранова. – К.: Хіросе; МОП-Geneva: ILO, 2010. – 18 с.
5. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальній захист в Україні / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2010. – 107 с.
6. Бородіна Н. Державне регулювання у сфері пенсійного забезпечення – розвиток та основні положення / Н. Бородіна // Економіст, 2010. – № 11. - С. 15.
7. Буряченко О. Є. Дослідження кращих пенсійних систем світу / О. Є. Буряченко // Materiały X Międzynarodowej naukowo–praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2014» Volume 14. Historia. Politologia.: Przemysł. Nauka i studia – P. 92–95.
8. Буряченко О. Є. Сучасний стан пенсійного забезпечення населення України / О. Є. Буряченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. – Вип. 3(59). – С. 50–54.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

10. Гура М. Пенсійна реформа: виклик для України / М. Гура ; за ред. М. Свенчіцькі, І. Чапко, А. Єрмошенко. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.
11. Данилюк О. І. Теоретична сутність поняття «пенсія» та «пенсійне забезпечення» / О. І. Данилюк // Науковий вісник НЛТУ України : наук. період. журнал. – 2012. – Вип. 22.14. URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2012/22_14/256_Dan.pdf
12. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку / Т. О. Дідковська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 253–257.
13. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2017 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2018 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/32629-zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzhet-priorytety-diyalnosti-ta-plan-roboty-fondu-na-2018-rik/>
14. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2013/13.pdf
15. Коваль О.П. Запровадження накопичувальної пенсійної системи: аналіз пріоритетів та наслідків / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4. – С. 96-100.
16. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: Монографія. – К.: НІСД, 2012. – 240 с.
17. Коваль О.П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України : аналіт. доповідь / О.П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 44 с.
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

19. Лондар С. Л., Лондар Л. П. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні // Фінанси України. – 2011. – № 9. – С. 45–69.
20. Лопаков В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаков // Інтелігенція і влада : наук. зб. / Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса. : 2011. – Вип. 22 Сер.: Історія. – С. 132–138.
21. Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу / Р. П. Луцький // Університетські наукові записки : наук. фах. видання Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький, 2005. – № 4 (16). – С. 176–179.
22. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (кол. моногр.) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. –Київ, 2015. – 356 с.
23. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності : кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 368 с.
24. Міжнародний пенсійний вісник. URL: http://pension.kiev.ua/files/newsletter_issue15_mar2010_ua.pdf.
25. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи / О. Морозова // Вісник пенсійного фонду України : інформ.-аналіт. журнал. – К. : 2004. – № 12. – С. 17–19.
26. Мосейко В. В. Генезис пенсионных систем как проявление социальной функции государства. URL : www.rusrand.ru/Doklad5/Moseiko.pdf.
27. Москаленко О. В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки / О. В. Москаленко. – Х. : Юрайт, С. 2013. – 400.

28. Надточій Б. О. Пенсія в Україні: Коментар до Закону України «Про загальнообов'язкове державне страхування» / Б. О. Надточій. Л. А. Демчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
29. Огляд світового досвіду запровадження пенсійних реформ. URL: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article;jsessionid=E0163150BDEC5F2C1B48BC1F14D20A51?art_id=94986&cat_id=99092
30. Оклеї І. В. Страховий стаж, його зміст та значення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування / І. В. Оклеї // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 332-338.
31. Опарін В.М., Малько В.І. Бюджетна система: Навч. метод. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 204 с.
32. Орловський О. Я. Правова природа пенсії як основного виду соціального забезпечення / О. Я. Орловський // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту: Правознавство: [зб. наук. пр.]. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 273. – С. 63-66.
33. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>.
34. Остапенко Л. Добровільна система у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування / Л. Остапенко // Праця і зарплата. – 2012. – № 20. – С. 6-7.
35. Пасічник Ю.Б. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Пасічник Ю. В. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
36. Петрушка, О. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні / О. В. Петрушка, Ю. В. Баніт // Наука й економіка. – 2015. – № 1(37). – С. 19-27.
37. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2017. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_II_kv%202017.pdf

38. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 № 1783 «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1783-2003-%D0%BF>
39. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 01.10.2018р. № 5-6, ст.30. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
40. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від від 03.10.2017 № 2148-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>
41. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 01.10.2018. N 51, ст.292. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>
42. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. за № 1058-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003р. – № 49- 51. – С. 376.
43. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 06.01.2018р. № 29, ст.337. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17>
44. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 06.01.2018. № 47-48, ст.372. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
45. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
46. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 31.08.2018 № 29, ст.399. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>
47. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 17.07.2018 № 16, ст.200. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
48. Про схвалення Стратегії модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 14 березня 2016 р. № 672-р. URL :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80>

49. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 01.10.2018. № 1, ст. 1. URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

50. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 01.07.2018. № 31, ст. 268. URL <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

51. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Б. Ріппа. – К., 2007. – 19 с.

52. Роздобудько В.Т. Державне забезпечення пенсійного захисту населення / В.Т. Роздобудько // Збірник наукових статей студентів. – 2018. – Частина 2. – С. 413–418.

53. Романченко В. С. Сравнительный анализ международного опыта развития пенсионных систем / В. С. Романченко // Вестник Международного института экономики и права. – 2015. – № 3 (20) – С. 58–73.

54. Рудик В.К. Вплив демографічних факторів на запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні / В. К. Рудик // Фінанси України. – 2011. – № 1. – С. 31-39.

55. Рябиченко А. В. Междисциплинарный анализ развития пенсионной системы Швеции / А. В. Рябиченко // Демоскоп Weekly, 2012. – № 511–512, 21мая – 3 июня. С. 43-48.

56. Сандлер Д. М. Огляд сучасних систем пенсійного забезпечення / Д. М. Сандлер // Економіка та держава : наук. фах. видання. – К. : 2007. – № 12. – С. 92–94.

57. Свенціцкі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 / М. Свенціцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К.: Аналітичнодорадчий центр Блакитної стрічки. URL :
http://www.undp.org.ua/files/ua_60467Demography_Pension_UKR.pdf

58. Старостенко Г. Г. Бюджетна система : навч. посіб. / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Булгаков. – К. : Центр учбов. літератури, 2006. – 240 с.
59. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора / Дж.Ю. Стиглиц ; пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
60. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. Стожок. – К., 2007. – 20 с.
61. Сутність та організація пенсійного страхування. URL: <https://biglibrary.ru/articles/article-13/>
62. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
63. Філіпчук П. В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду. URL: http://www/academy/gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf. – Назва з екрану.
64. Чугунов І.Я. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І.Я.Чугунов, А.В.Павелко, Т.В. Канєва та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 376 с.
65. Чугунов І.Я., Насібова О.В. «Фінанси пенсійного забезпечення : монографія / І.Я. Чугунов, О.В. Насібова. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 248 с.) та інших.
66. Шевченко Н. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н. Шевченко, В. Даценко // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 1. – С. 3-7.
67. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення / А. А. Ширант. – К.: ДІА, 2012. – 192 с.
68. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. За матеріалами наукового повідомлення

на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 року. URL : ftp://ftp.nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Visnyk_NANU/downloads/2017/PDF%20Visn_2-2017/Visn_2-2017+13_Shumilo.pdf

69. Шумна Л. П. Пенсійна система України: зміст та правове регулювання / Л. П. Шумна // Акт. пробл. держави і права: зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 30. – С. 46-50.

70. Юрій С. І. Соціальне страхування : підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. - К. : Кондор, 2006. – 464 с.

71. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Якимів А.І. – Львів : Афіша, 2003. – 448 с.

72. Armando Barrientos. Social Pensions in Low-Income Countries. In Closing the Coverage Gap, ed. Robert Holzmann, David A. Robalino, Noriyuki Takayama, 73-84 p. Washington DC: The World Bank, 2009.

73. Dariusz Stanko. Polish Pension Funds, Does The System Work? Cost, Efficiency and Performance Measurement Issues. The Pensions Institute, Working Paper, January 2003, at [<http://www.pensions-institute.org/workingpapers/wp0302.pdf>].

74. Holzman R. Old-age income support in the 21st century: an international perspective on pension systems and reform / R. Holzman, H. Richard. - Washington : The World Bank, 2005. - 246 p.

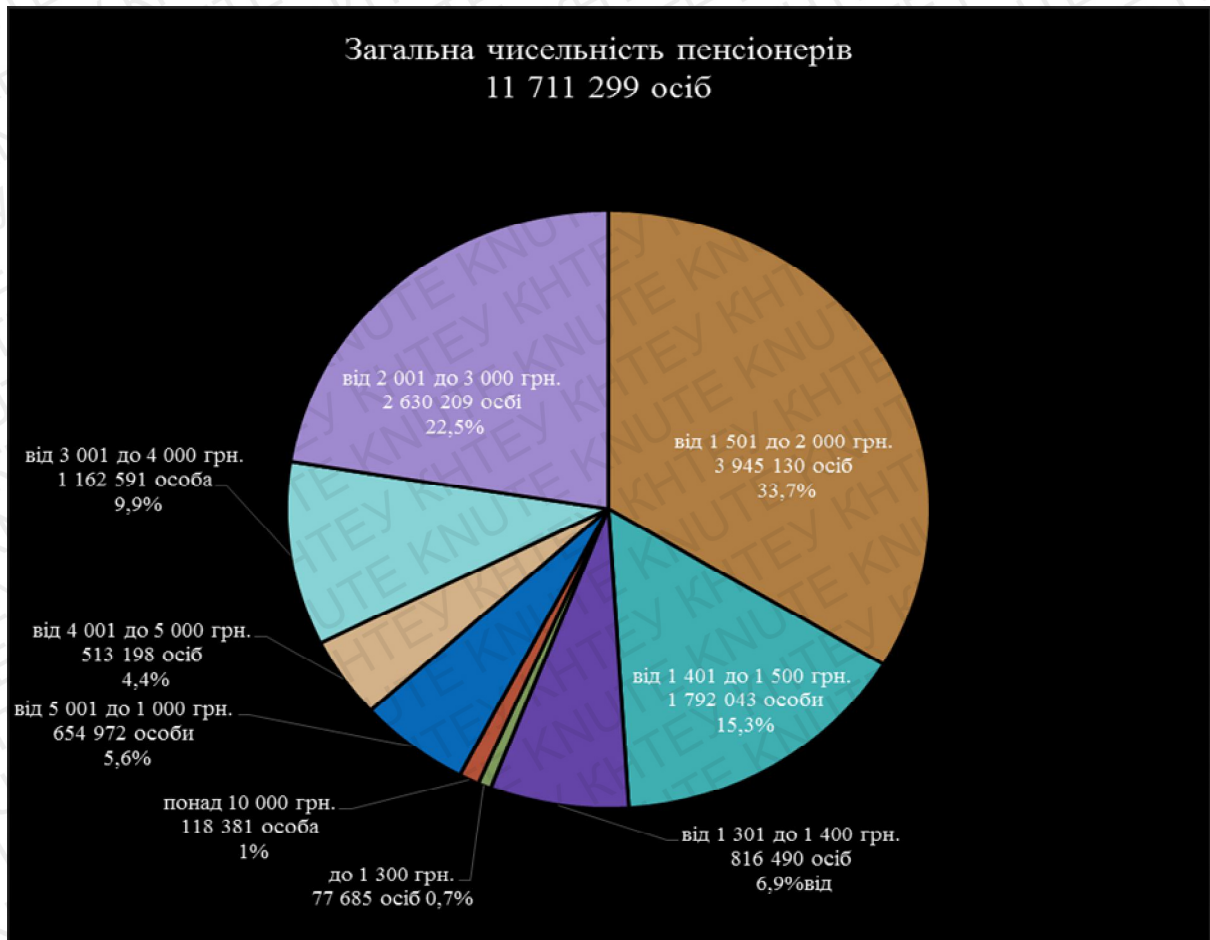
75. Holzman R. Adequacy of Retirement Income after Pension Reforms in Central, Eastern, and Southern Europe /R. Holzman, U. Guven. - Washington : TheWorld Bank,The International Bank for Reconstruction and Development, 2009. - 81 p.

76. Holzmann, Robert; Robalino, David A.; Takayama, Noriyuki. 2009. Closing the Coverage Gap : The Role of Social Pensions and Other Retirement Income Transfers. World Bank. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2651> License: CC BY 3.0 IGO.

77. Ivan Lesay. Pension reform in Slovakia: the context of economic globalisation. European Trade Union Institute for Research, Education and Health and Safety (ETUI-REHS) Brussels, November 2006 Publisher: ETUI-REHS, Brussels.
78. Gregorio Impavido. IMF Working Paper Monetary and Capital Markets Department. Efficiency and Performance of Bulgarian Private Pensions. December 2008.
79. Pension Country Profile: Slovak Republic. (Extract from the OECD Private Pensions Outlook 2008) at [www.oecd.org/daf/pensions/outlook].
80. Social Insurance and Allied Services, 1942. URL: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf
81. The Three Worlds of Welfare Capitalism. URL: <https://lanekenworthy.files.wordpress.com/2017/03/reading-espingandersen1990pp9to78.pdf>

Додаток А

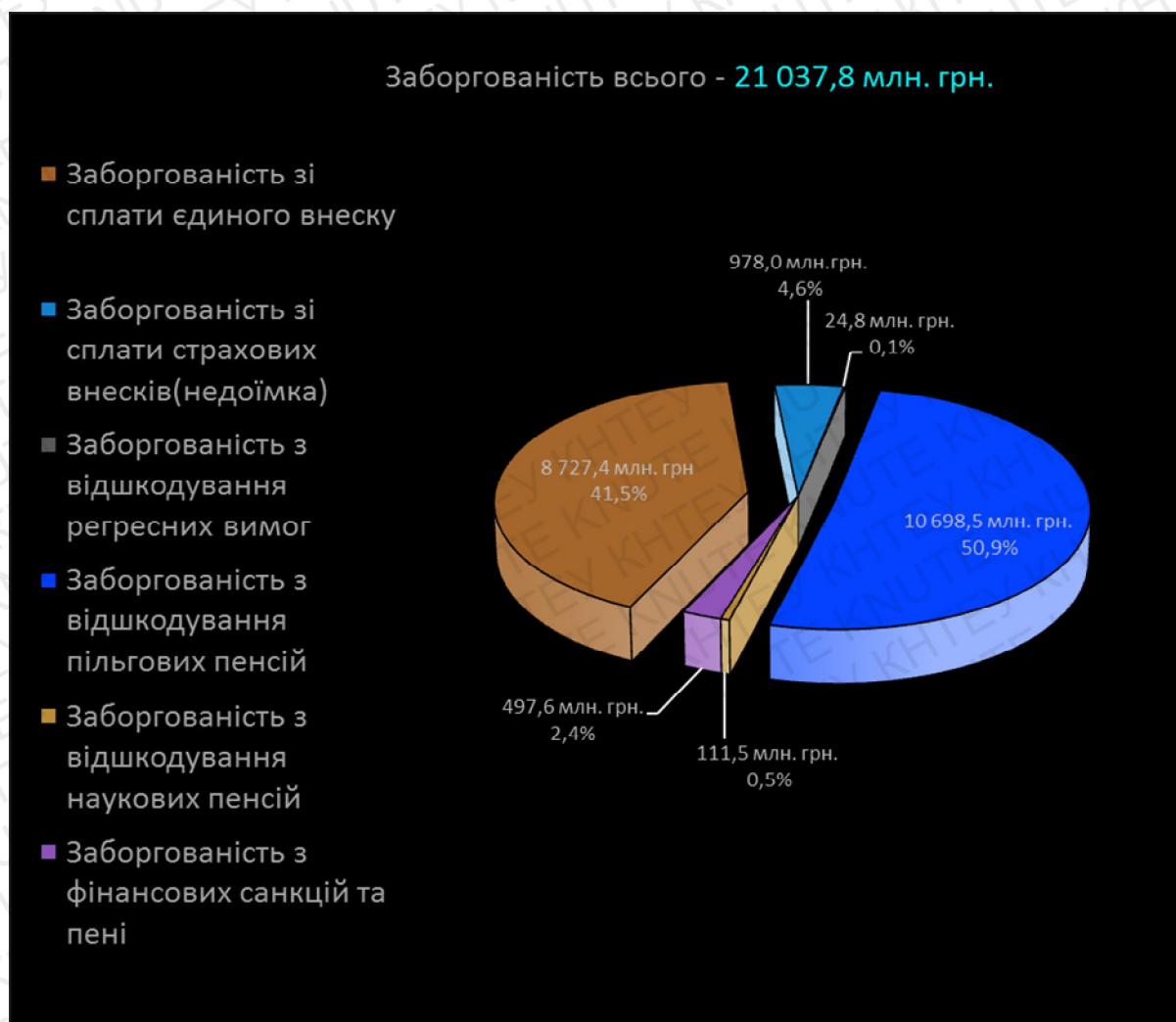
Питома вага пенсіонерів за розміром призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності на 01.01.2018

Джерело: розроблено автором на основі джерела [34]

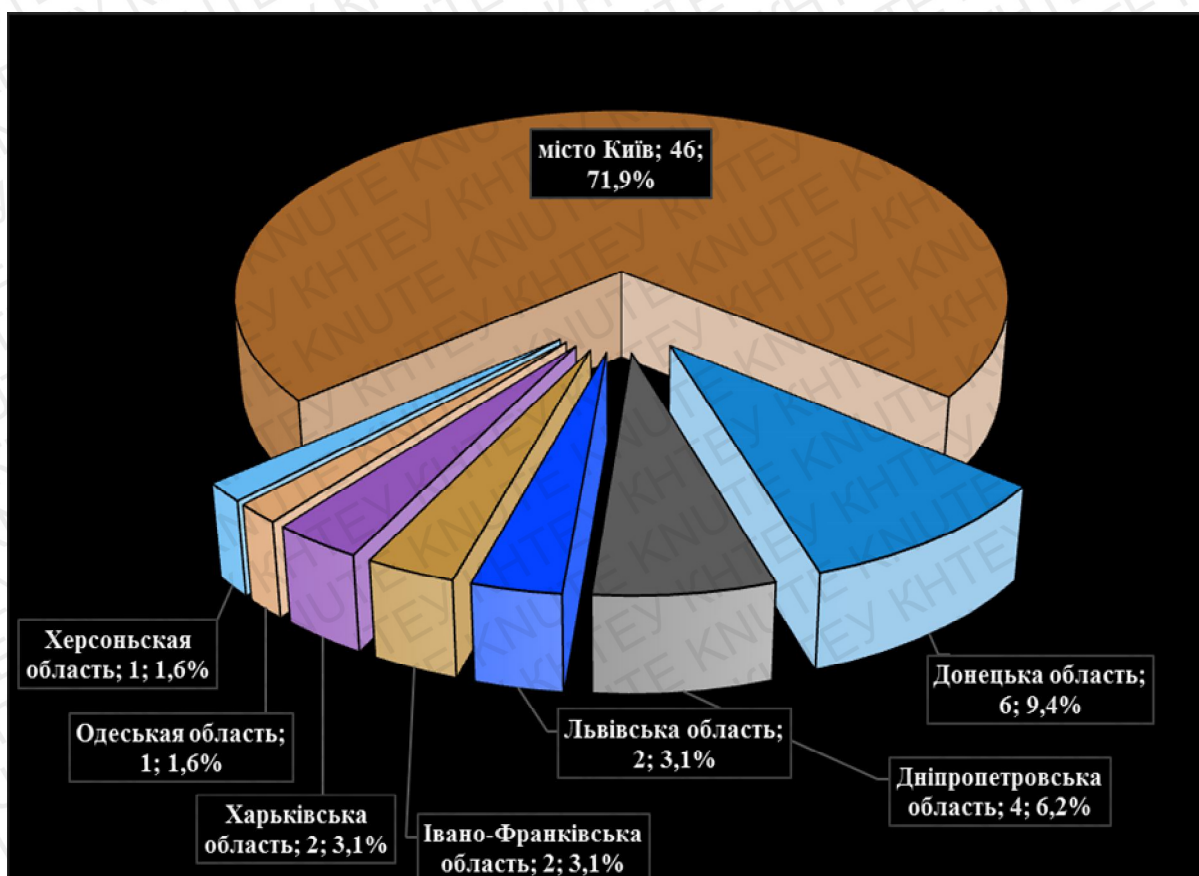
Додаток Б

Структура заборгованості платежів до Пенсійного фонду України на 01.01.2018

Джерело: розроблено автором на основі джерела [34]

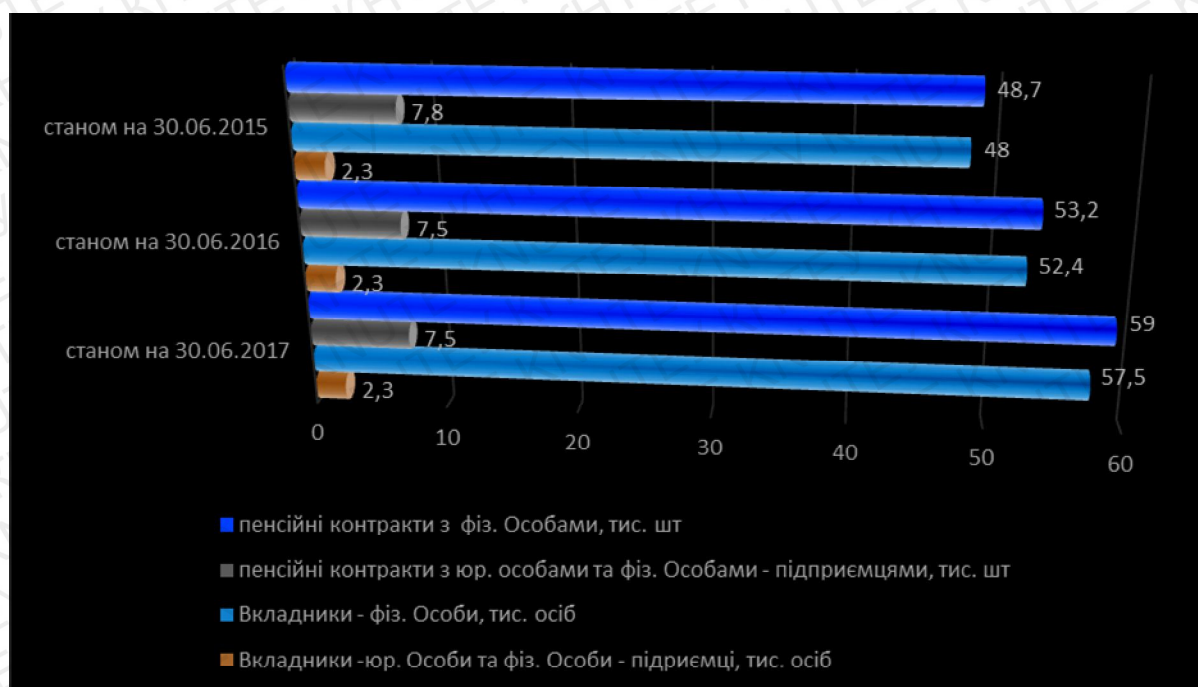
Додаток В
Територіальний розподіл НПФ(шт.)

Джерело: розроблено автором на основі джерела [35]

Додаток Г

Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів та кількості вкладників

Джерело: розроблено автором на основі джерела [31]

Додаток Д

Розподіл учасників НПФ за віковими групами(тис. осіб)

Станом на 30.06.2017

Джерело: розроблено автором на основі джерела [35]